

Հորիզոն

Ապրիլ 2022 | APRIL 2022 | AVRIL 2022

PUBLICATION-HORIZON CONTRACT NO 40065294

horizon

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ 107-ԱՄԵԱԿԻ ԲԱՅԱՌԻԿ
107th ANNIVERSARY OF THE ARMENIAN GENOCIDE
107ème ANNIVERSAIRE DU GÉNOCIDE ARMÉNIEN

hearing aid source

hearing instrument specialists

HEAR CHARGE CONNECT

HEAR speech better in any environment with new Augmented Focus technology
CHARGE your hearing aids – Never change a tiny hearing aid battery again!
CONNECT your hearing aids to your Android or iPhone smartphone.

 hearing aid source
hearing instrument specialists

**TRY HEARING AIDS
RISK-FREE**
Call 416 754-4327

2 LOCATIONS

702 Coxwell Avenue
#704, Toronto, ON M4C 3B9
Tel: 416 463-4327(HEAR)

Parkway Mall, 85 Ellesmere Road,
#29 Toronto, ON, M1R 4B9
Tel: 416 754-4327(HEAR)

hello@hearingaidsource.ca

- Free Hearing Tests
- No obligation Hearing Aid Trial
- Hearing Protection

www.hearingaidsource.ca

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Ցեղասպանութեան Արցախեան պատերազմ՝ հայ ազգի անվտանգութեան նպատակները կենսագործելու ժամանակը

Հայ ազգի ծրագրուած ցեղային սպանդի եւ հայրենազրկման իրագործումը կայացած է թրքական իրերայաջորդ երեք կառավարութիւններու կողմէ՝ սուլթանական, երիտթուրքական եւ քեմալական, որուն իբրեւ արդիւնք՝ հայութիւնը կորսնցուցած է իր բննօրանի՝ հայկական բարձրաւանդակի ստուարածաւալ տարածքը, իսկ բնաջնջուած ու ցեղասպանութեան ենթարկուած է բնիկ հայ ժողովուրդի երկու երրորդ կորստակալին տոկոսը:

Հայոց Ցեղասպանութեան հատուցուման հարցը բազմակողմանիօրէն դիտարկուած, քննարկուած եւ վերլուծման ենթարկուած է Հայոց ցեղասպանութեան հատուցումներու ուսումնասիրման խումբի համապարփակ զեկոյցին մէջ՝ «Արդարացի լուծում - Հայոց ցեղասպանութեան հատուցումները», որ հրատարակուեցաւ Մեծ Եղեռնի հարիւրամեայ յոբելիական տարուան ընթացքին: Վերոնշեալ զեկոյցը կը ներկայացնէ 1915-1923 ժամանակահատուածին Հայոց ցեղասպանութեան հատուցումներու քաղաքական, իրաւական եւ բարոյական բաղադրիչներու լիարժէք վերլուծութիւնը, ինչպէս նաեւ հատուցումներուն վերաբերող առաջարկներու նախագծերը:

Հայոց ցեղասպանութեան դատապարտումն ու հետեւանքներու յաղթահարումը կը հանգուցալուծուի՝ հայ ազգի բնօրրան Պատմական Հայաստանի տարածքին վրայ հայոց պետականութեան վերականգնման իրաւունքով:

Ներկայիս, թրքական պետութիւնը կը շարունակէ իր նախնեաց համաթրքականութեան ուղղափառ քաղաքական ծրագիրը՝ ոչ միայն ուրանալով ցեղասպանութեան փաստը, այլեւ՝ ուղղափառ գետնի վրայ մասնակից դառնալով Հայաստանի ու Արցախի դէմ շղթայազերծուած ուղղափառ յարձակումներուն ու սադրանքներուն:

Անհերքելի է այն փաստը, որ Անգարան անմիջական մասնակցութիւն ունեցած է Արցախեան առաջին եւ նորագոյն պատերազմներուն, Պաքուին ցուցաբերելով զինուորական աջակցութիւն, տրամադրելով թրքական բանակի հրամանատարական բարձրաստիճան զինուորականներ ու մասնագէտներ, զինատեսակներ եւ հազարաւոր վարձկան ահաբեկիչներ, գործնականօրէն շարունակելով 1915 թուականի եղեռնագործութիւնը:

Յանցագործութիւնը այսօր իսկ կը շարունակուի՝ Արցախի հոգեւոր ժառանգութեան բնաջնջումով, ժողովուրդը ահաբեկելու արարքներով, ինչպէս նաեւ երկարժամկէտ բռնաճնշումներով՝ Արցախը հայաթափելու յստակ ծրագիրներով:

Խորաթափանցութիւն չի պահանջեր այն իրողութիւնը, որ պատերազմը չէ աւարտած: Կորսնցուցած ենք ճակատամարտ մը: Թուրքիոյ եւ Ատրպէյճանի նպատակն է վերջնական հաշուեյարդարով Արցախը հայաթափել եւ բռնազրակել:

Հայաստանի եւ Արցախի հանրապետութեանց զինուած ուժերը՝ որպէս մեր պետական համակարգի առանցքային

բաղադրիչներ, այսօր կը գտնուին արդիական սպառազինութիւններով համալրուելու հրամայականին դէմ յանդիման, որպէսզի, յետ այսու եւ յաջորդող առճակատման ընթացքին հայրենիքի երկնքի ապահովութիւնը չմնայ լոկ պատրանք:

Աշխարհաքաղաքական տարաբնոյթ բեւեռներու մրցակցութեան յորձանուտին մէջ գտնուելով, մենք, այսօր ունինք անվտանգութեան գերակայ խնդիր: 1915-ին, պետականութենէ զուրկ՝ ոչ միայն խաթարուեցաւ ազգի անվտանգութիւնը, այլեւ անէացման ենթարկուեցաւ ժողովուրդի ու հայրենի բննօրանի ստուարածաւալ հատուածը: Անողնաշար դիւանագիտութեամբ եւ անաւարտ սպառազինութեամբ մեր անվտանգութիւնը ենթակայ է թուրք-ատրպէյճանական ուղղափառ նորանոր արկածախնդրութիւններուն:

Հայաստանի հանդէպ թուրքիոյ պետական ուղղափառ քաղաքականութեան վախճանակէտը՝ հայկական բարձրաւանդակի լիակատար բռնակցումն է թուրքիոյ: Այս էր շարժառիթը 1915-ին եւ 1920-ին, նոյնն է իրականութիւնը այսօր: Նման իրագրութեամբ անհամատեղելի կը դառնան խաղաղ համագոյակցութեան հնարաւորութիւնները, երբ թշնամին կը շարունակէ անյազուրդ կլանել հողատարձքները:

Հայ ուղղափառ քաղաքական միտքը այսօր պէտք է չափակուի ու վերլուծէ ամբողջ մէկ դարու երկայնքին վրայ ժամանակի գործոնին մէջ անթեղուած անցեալի ու ներկայի աղէտներու համապարփակ տարողութիւնը, որ կ'ընդգրկէ հայրենազրկման, մարդկային կորուստներու, մշակութային ժառանգութեան անէացման եւ հոգեխոցման բաղադրիչները, որոնց հարուածներուն տակ կ'ընցանք ազգովին:

Ցեղասպանութիւնները, յանցագործութիւնները, վերահաս գոյութեան քանակական սպառնալիքները կարելի է կասեցնել միայն ու միայն մեր պետութեան ուղղափառ ու ազգային անվտանգութեան համակարգի կազմակուռ կատարելագործութեամբ, յստակօրէն բանաձեւելով, որ համայն ազգութեամբ՝ Հայոց Ցեղասպանութենէն եւ Արցախի 44-օրեայ պատերազմէն ետք՝ նոր աղէտներ դիմագրուելու եւ հայրենազրկման ենթարկուելու իրաւունք չունինք, ապագայ սերունդներուն պարտութիւններու ու կորուստներու ժառանգ կտակելու իրաւունք չունինք:

Հայաստանի եւ Արցախի, հայ ժողովուրդի ինքնիշխանութիւնն ու անվտանգութիւնը գերագոյն արժէքի վերածելը՝ անյետաձգելի հրամայական է այսօր, եւ այդ արժէքի կենսագործման ի խնդիր, ներազգային մեր ներուժի լրակազմ համախմբումով՝ Հայաստան-Արցախ-Սփիւռք եռամիասնութեամբ՝ նոր եւ նպատակասլաց ազգային անվտանգութեան ուղղափառութիւն կերտելու պահն է այսօր:

«Հորիզոն»

Բովանդակութիւն - Contents - Sommaire

ՎԱՏԱԳՈՅՆԻՆ ՅԱԶՈՐԴ ԾՐԸ
Սփիւտֆի մէջ Հայ Դատի
պահանջատիրութիւնը եւ
հայ-թրքական յարաբերու-
թիւններու բնականոնաց-
ման գործընթացը,
Խ. Տէր Ղուկասեան, էջ 3

ԱՊՐԻԼ Է ԴԱՐՁՅԱԼ, Զար-
թի՛ր, լաօ
ՎՐԷԺ-ԱՐՄԷՆ, էջ 7

Հալէպահայ տարին. 1927-
1928,

Տիգրան Փիրանեան,
«Սուրիահայ Տարեգիրք»
1929, էջ 8

Հայերը Լիբանանի մէջ,
Յակոբ Պալեան
«Սուրիահայ Տարեգիրք»,
1929, էջ 14

Կեանքը Հալէպի ֆեմբին մէջ՝
առողջապահական-բժշկա-
կան տեսակետէ, Տօֆ. Բ.
Սեւեան «Սուրիահայ
Տարեգիրք», 1929, էջ 17

Պատմութիւն Մերձաւոր
Արեւելի Նպաստամատոյցի
Սիրիոյ Շրջանի, Ֆրէնկ Ա.
Մարչ, «Սուրիահայ
Տարեգիրք», 1929, էջ 20

Leopold Gaszczyk:
**The Pole who became a
photographer of Arme-
nians, Dr. Dominika Maria
Macios, page 24**

«La dette de sang», page 27

ԼՔԵԱԼ ՄԱՆՈՒԿՆԵՐՈՒ
ՈՂՋ - ՈՂՋ ԹԱՂՈՒՄԸ

Ուրիշ խումբի մը թի-փետատ
տալով՝ փորել կու տան ընդար-
ձակ փոս մը, մինչ ուրիշ խումբի
մը մարդիկներն ալ դիակները կը
ժողուեն, ոտքերէն չուան ձգած,
բացուած փոսը կը տանին կը
ձգեն: Ի վերջոյ ժանտարմաները՝
բերել նոյն այդ փոսը լեցնել
տուին քիչ առաջ մեր այցելած
Չօնուզլար-Պաղչէսի լքեալ մա-
նուկները:

Մը ըստ կը դիմանար, որ հանդի-
սատես ըլլայի այլեւս. ներկայ
գտնուողներէն քեռուս տղան
Պօղոսը եւ ուրիշներ եկան պատ-
մեցին. խեղճ տղաքները, իրենք
ալ գգալով որ զիրենք ողջ - ողջ
պիտի թաղեն, ահ ու սարսափով
այնպիսի ճիչ-ճըղուըռտոց մը,
լաց ու վայնասուն մը կը բրցու-
նեն որ, երկինք- գետինք կար-
ծես կը դողար: Երկու վայրկեանի
մէջ ամէն կողմէ թիերով հողը
վրայ կու տան, կը ծածկեն փոսը,
կենդանւոյն կը թաղեն մանուկ-
ները:

ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱԲԻԿԵԱՆ
«Եղեռնապատում»

Կարս, Տեկոր գիւղ, Ար. Երրորդութիւն եկեղեցի, 5-րդ դ. դիտում՝ հարաւ-արեւմուտքէն (նկ. 1900-ական թթ.)
Kars, village of Tekor, l'église Sainte-Trinité Ve s, vue Sud-Ouest (photo 1900 S. Karapetian)
Kars, village of Tekor, Sb. Yerrortoutioun (Holy Trinity) Church, 5th c., South Western view (photo 1900)

Կարս, Տեկոր գիւղ, Ար. Երրորդութիւն եկեղեցիի մնացորդները, դիտում՝ հարաւէն (նկ. 2004 թ. Ա. Կարապետեան)
Kars, village of Tekor, ruines de l'église Sainte-Trinité, vue Sud-Ouest (photo 2004 S. Karapetian)
Kars, village of Tekor, ruins of Sb. Yerrortoutioun (Holy Trinity) Church (photo 2004, S. Karapetian)

ՎԱՏԱԳՈՅՆԻՆ ՅԱԶՈՐԴ ՕՐԸ

Սփիւոքի մէջ Հայ Դատի պահանջատիրութիւնը եւ հայ-թրքական յարաբերութիւններու բնականոցման գործընթացը

Խ. Տէր Ղուկասեան

Ընթացիկ տարուայ Յունուար 24-ի իր մամուլային ասուլիսին ընթացքին, Վարչապետ Նիկոլ Փաշինեան ի մէջ այլոց ըսաւ, որ Հայաստանի Հանրապետութիւնը (ՀՀ) Հայ Դատի քաղաքականութիւնն երբեք չէ վարած, «Հայաստանը երբեք Հայաստան-Թուրքիա սահմանը կասկածի տակ չի առել՝ չէք գտնի ՀՀ որեւէ դեկլարարի ու կառավարութեան, որ կասկածի տակ դնի Հայ-թուրքական սահմանը»: Ապա, ինչպէս միշտ, Յեղասպանութեան ճանաչման հարցով հետաքրքրուողներուն յատկացուց որ իշխանութիւններու մօտեցումը «կառավարութեան ծրագրում է արտայայտուած»: Իր սովորութեան համաձայն, ան չմանրամասնեց թէ գործնական իմաստով կառավարութեան ծրագրի մէջ արտայայտուած Յեղասպանութեան ճանաչումը ի՞նչ կը նշանակէ, բայց Սփիւոքին ուղղութեամբ արձակեց իր սլաքը. «Յեղասպանութեան ճանաչման գործընթացի լոկոմոտիվը, պէտք է խոստովանել, միշտ էլ եղել են Սփիւոքի կազմակերպութիւնները»:

Փաշինեանի յայտարարութիւնը տեղի տուաւ բուն Հակազեցութիւններու: Մեկնաբանուեցաւ որպէս Յեղասպանութեան միջազգային ճանաչումը Հայաստանի արտաքին քաղաքականութեան օրակարգէն դուրս բերելու տրամադրութիւն եւ Սփիւոքի մէջ դեռեւս 1965-էն ի վեր ծաւալած Հայ Դատի պահանջատիրական պայքարէն խզում: Նկատի ունենալով այս իշխանութիւններուն մեծ սպասումները Հայ-թրքական յարաբերութիւններու բնականոցումէն որպէս առաջին քայլ դէպի տարածաշրջանին մէջ խաղաղ զարգացման ժամանակներ, այս մտավախութիւնները անտեղի չեն:

Բայց եթէ այդ յայտարարութեան վերջին բաժինը առնենք իր բնագրով, այսինքն ընդունինք որ, այո՛, Սփիւոքի մէջ ծնունդ առաւ, զարգացաւ, քաղաքականացաւ եւ միջազգային յարաբերութիւններու ոլորտին մէջ յաղորդութիւններ արձանագրեց Հայ Դատի կորիզը՝ Յեղասպանութեան պահանջատիրութիւնը, ի թերեւս աւելի ճիշդ կ'ըլլայ բանականացնել Հայաստանի արտաքին քաղաքականութեան օրակարգին վրայ Յեղասպանութեան միջազգային ճանաչման հարցը՝ անցնող երեսուն տարիներու փորձառութեան լոյսին տակ, եւ ապա Հայաստանի եւ Թուրքիոյ միջեւ յարաբերութիւններու բնականոցման հեռանկարով մտածել Հայ Դատի պահանջատիրութեան շարունակման մասին:

Հայոց Յեղասպանութեան ճանաչումը Փաշինեանի եւ իր թիմակիցներուն համար երբեք հետտրուութենէն անդին չէ անցած, եւ հիմա որ իրենց իշխանութիւնը պահելու համար գրաւը դրած են Թուրքիոյ հետ յարաբերութիւններուն բնականոցման եւ անոր ենթադրաբար հետեւելիք տարածաշրջանային խաղաղ զարգացման պայմաններու ստեղծման, շատ աւելի նուազ հետաքրքրուած պիտի ըլլան Յեղասպանութեան հարցով: ՄԱԿ-ի Ընդհանուր Ժողովի իր վերջին ելոյթին, Վարչապետը չնչեց Յեղասպանութիւնը, եւ այդ

արդէն պէտք է նկատել որպէս ազդանշան այս իշխանութիւններու քաղաքականութեան պատեհապաշտ բնոյթին:

Բայց վերոնշեալ մամուլային ասուլիսին իր այդ յայտարարութեամբ Փաշինեան նաեւ չըսաւ որ Յեղասպանութիւնը պիտի հանուի արտաքին քաղաքականութենէն: Աւելի՛ն, 2022-ին, մինչ անգամ մը եւս արդէն ընթացք առած են Հայ-թրքական բանակցութիւնները յարաբերութիւններու բնականոցման համար, հայկական դիւանագիտութիւնը երկու կարեւոր յաջողութիւն արձանագրած է ՄԱԿ-էն ներս: Առաջին, Յունուար 12-ին, ՄԱԿ-ի մօտ ՀՀ մշտական ներկայացուցիչ դեսպան Անդրանիկ Յովսէփեան ընտրուեցաւ Մարդկային Իրաւանց Խորհուրդի (ՄԻԽ) փոխ-նախագահ միամեայ ժամանակաշրջանի մը համար: Երկրորդ յաջողութիւնը, Մարտ 31-ին, ՄԻԽ-ի 49-րդ նստաշրջանին, ընդհանուր համաձայնութեամբ Հայաստանի կողմէ առաջադրուած «Յեղասպանութեան կանխարգելում» բանաձեւի ընդունումն է:

Այս մասին ՀՀ Արտաքին Գործոց Նախարարութեան կայքէջը կը պարզաբանէ, որ այդ բանաձեւը աւանդաբար կը ներկայացուի Հայաստանի կողմէ եւ լայն աջակցութիւն կը վայելէ միշտ: Ինչ կը վերաբերի այս տարուայ բանաձեւի իւրաքանչիւրութեան, Արտ Գործ Նախարարութեան հաղորդագրութեան համաձայն առաջ կը քաշուին այնպիսի խնդիրներ «ինչպիսիք են հակամարտութեան ռիսկերի գնահատման եւ դրանք թոյլ չտալուն ուղղուած քայլերի ձեռնարկումը, նոր տեխնոլոգիաների չարաշահումը, այդ թւում՝ սոցիալական հարթակների միջոցով ապատեղեկատուութեան տարածման վտանգները, վերահաստատում է Յեղասպանութեան յանցագործութիւնը կանխարգելելու եւ պատժելու մասին կոնվենցիայի համընդհանուր վաւերացումն ապահովելու անհրաժեշտութիւնը»: Առաւել՝ Բանաձեւը կ'առաջարկէ «ՄԱԿ-ի շրջանակում կազմակերպել համաժողով, որը նուիրուած կը լինի Կոնվենցիայի 75-ամեակին: Համաժողովի ընթացքում նախատեսուած է նաեւ քննարկել սոցիալական հարթակների եւ դրանք որպէս ատելութեան գործիք օգտագործելու անթոյլատրելիութիւնը»:

Հայաստանի թէ Սփիւոքի մամուլը ընդհանրապէս լուռ անցաւ հայկական դիւանագիտութեան այս գոյգ ձեռքբերումներուն վրայէն: Անցեալին ալ շատ տարբեր չէ եղած. զուտ դիւանագիտական գործընթացը, թէկուզ եւ երբեմն շատ կարեւոր, հանրային կարծիքին ներկայացնելու, պարզաբանելու եւ բանավէճի վերածելու ճիգերը շատ հազուադէպ են: Աշխարհաքաղաքական վերլուծումներն ու միջ-պետական բախումներու ուժական պատահարներն ու միջադէպերը, ի մասնաւորի երբ հարցը կը վերաբերի դրացի երկիրներու հետ յարաբերութիւններուն, ուշադրութեան կիցակէտին են, եւ հոն կը կեդրոնանայ բանավէճը: Բայց երբ խնդիրը դիւանագիտութեան շատ աւելի նուրբ գործընթացներու կու գայ, ի

մասնաւորի միջազգային կազմակերպութիւններու ուղղութեամբ, դժուարութիւն կայ ձեռքբերումները հասկնալու, մեկնաբանելու եւ գնահատման հետամուտ բանավէճի առարկայ դարձնելու ճիշդ գործադրելու մէջ:

Օրինակի կարգով, եւ այս յօդուածի նիւթէն պահ մը շեղելով, նշենք Հայաստանի եւ եւրոպական Միութեան (ԵՄ) գործընկերութեան համաձայնագիրը, որուն առաջին պատրաստ տարբերակը ձախողեցաւ Սեպտեմբեր 2013-ին Ռուսիոյ շատ բացայայտ ճնշումով, երբ Փութին իր մօտ կանչեց օրուայ ՀՀ Նախագահ Սերժ Սարգսեանին եւ այլընտրանք չձգեց՝ կամ ԵՄ-ի հետ գործընկերութիւն կամ եւրասիական Տնտեսական Միութեան անդամակցութիւն: Պարզ էր որ այն ժամանակ Հայաստանի իշխանութիւնները միջին ելք մը չունէին, եւ ամիսներու եթէ ոչ տարիներու Պրիւքսէլի հետ բանակցութեանց մեծ յաջողութիւնը յանկարծ անէացաւ: Հայկական դիւանագիտութիւնը, սակայն, ձեռքբեր վար չառաւ, եւ անկախ Հայաստանի արտաքին քաղաքականութեան թերեւս ամենակարեւոր իրագործումներէն մէկը եղաւ բանակցութիւնները վերակազմելու նախաձեռնութիւնը եւ Պրիւքսէլին համոզելու, որ վերատեսուցութեան ենթարկուի գործընկերութեան համաձայնագիրը: Արդիւնքով՝ վերաբանաձեռնեցաւ փաստաթուղթ մը, որուն այս անգամ Մոսկուա չառարկեց եւ Հայաստանը դուրս չամաց ԵՄ-ի զարգացման ծրագիրներէն օգտուելու կարելիութենէն:

Դիւանագիտական աշխատանքն ու ձեռքբերումները, լուսարձակներէ հեռու եւ փրոթոքոլային գործընթացներու անհերոսական առօրեայ որպէս, չունին միջ-պետական յարաբերութիւններու տինամիքքին մէջ հանրային կարծիքի ուշադրութիւնը գրաւելու կարողութիւնը, ինչպէս պետական առաջին դէմքերու կամ թէկուզ եւ Արտ Գործ Նախարարներու հանդիպումներն են, առանց տակաւին նշելու պատերազմներն ու ճգնաժամերը: Բայց դիւանագիտական յաճախ անշնորհակալ աշխատանքն է, որ իր յաջողութիւններով թէ ձախողութիւններով միջազգային յարաբերութիւններու մէջ որեւէ երկրի տեղը, կարեւորութիւնն ու զարգացման կարելիութիւնները կը ճշդէ:

Դիւանագիտութիւնը, եւ դիւանագիտական ներկայացուցչութիւնները, թերեւս լաւագոյն ոլորտն ու ֆիզիքական վայրերն են ուր պետութեան եւ իշխանութեան յաճախ հետաքրքրանքաւ տարբերումը տեսանելի կը դարձնեն, եւ այդ տարբերման գիտակցումի մակարդակով, որ ինքնին հաւաքականութեան մը քաղաքական հասունութեան եւ թերեւս մինչեւ իսկ զարգացման մակարդակի ցուցանիշ է, վարքագիծ ճշդելու առիթ կը ստեղծեն քաղաքական գործին համար: Կան անշուշտ շատ գործոններ որոնք դերակատար են նման գիտակցումի կազմաւորման: Անոնցմէ մէկը տուեալ երկրի դիւանագիտական մարմնի մասնագիտացման եւ փորձառութեան մակարդակն է: Միւսը՝ երկիրներու արտաքին քաղաքականութիւններու ռազմավարական ուղղուածութիւնն է որ արտաքին քաղաքականութեան կու տայ առաւել կամ նուազ շարունակականութիւն: Անխուսափելի գործօն է նաեւ պաշտօնի վրայ գտնուող դիւանագետին շրջապատին հետ հարգողակցելու եւ յարաբերելու ենթակայական ունակութիւնը:

Հայաստանի մէջ Ապրիլ 2018-ի իշխանափոխութենէն յետոյ, մասնաւոր երբ նոյն տարուայ Դեկտեմբերի արտահերթ ընտրութիւններով իշխանութեան կեդրոնացում, աւելի ճիշդը՝ անձնակերպողացում, տեղի ունեցաւ, շատ դժուարացած է իշխանութեան եւ պետութեան տարբերումը: Ատով հանդերձ, իբրեւ մեկնակէտ ունենալով պետութեան եւ իշխանութիւններու տարբերման անհրաժեշտութիւնը, հայ-թրքական յարաբերութիւններու բնականոնացման հետամուտ յետ-Քա-

ռասունչորսօրեայ պատերազմի այս հանգրուանին, երբ վատագոյնը՝ երկու երկիրներու միջեւ դիւանագիտական յարաբերութիւններու հաստատում թրքական պայմաններու առկայութեան կրնայ պատահիլ, ինչպէ՞ս պատկերացնել Սփիւռքի մէջ Հայ Դատի պահանջատիրութեան «յաջորդօրը» եւ հայկական դիւանագիտութեան հետ հարգողակցութեան եւ համագործակցութեան նուազագոյն հասարակաց յայտարարներու ճշգրտմը: Նման հարցում կրնայ առաջին հայեացքով թուիլ անհեթեթ միամտութիւն այն պարզ պատճառով, որ հայ-թրքական յարաբերութիւններու բնականոնացման որեւէ համաձայնագիր, որեւէ այսպէս ըսուած Փրոթոքոլներ Բ., որպէս վատագոյն հանգուցալուծում ներկայ բանակցային գործընթացին ինքնաբերաբար կը նշանակէ Հայ Դատի եւ Յեղասպանութեան պահանջատիրութեան ամբողջական խզում եւ մինչեւ իսկ երկու գործընթացներու փոխադարձ խաչաձեւում եթէ ոչ բախում: Ոմանց համար Փաշինեանի վերոնշեալ հարցազրոյցը այդ բանակցային գործընթացի անմիջական նախօրեակին արդէն նման պատգամ մը փոխանցած է:

Աւելի՛ն, անգամ մը որ յարաբերութիւններու բնականոնացումը իր հետ բերէ թրքական տնտեսութենէն կախուածութիւն եւ առաւելի ամրագրէ Հայաստանի մեծ կապիտալին համագործակցութիւնը թրքական կապիտալին հետ, Յեղասպանութիւնը այլեւս հազիւ մնայ արարողական յիշատակումի պատմական պատահար մը: Տակաւի՛ն, դժուար է, եթէ ոչ անկարելի, Փրոթոքոլներ Բ.-ի նման նոր փաստաթուղթի մը բովանդակութեան ծանօթացումէն անմիջապէս յետոյ, Օրէնսդիր Իշխանութեան ոլորտին մէջ, արտախորհրդարանական բողոքի ճամբով թէ համասփիւռքեան զօրաշարժի կազմակերպումով, ցուցաբերել այն դիմադրականութիւնը, այն «Ո՛չ, հազար անգամ ո՛չ» որ իրենց կարեւոր դերը ունեցան Փրոթոքոլներու սառեցման մէջ: Նախ որովհետեւ Ազգային Ժողովի մէջ կայ Գործադիր Իշխանութեան հլու կամակատար մեծամասնութիւն մը, ապա Հայաստանի ներքին իրավիճակը շատ աւելի դիւրաբեկ է քան ինչ որ էր 2009-2010 թուականներուն, եւ, վերջապէս, ԵՄ Քառասունչորսօրեայ Պատերազմը, ԵՄ Հայաստանի ներքաղաքական սուր բեւեռացումը կարեւոր չափով ջլատած են Սփիւռքի մէջ Փրոթոքոլներու օրերուն նման համատարած զօրաշարժի մը կարողութիւնը:

Այնուամենայնիւ, հակառակ որ պարտեալ իշխանութիւններու իւրաքանչիւր նախաձեռնութիւն արտաքին քաղաքականութեան ոլորտին մէջ կացութեան բարելաւման ոչ մէկ յոյս կը ներշնչէ, հակառակ որ անոնց կողմէ ոչ մէկ ճիգ կայ նախ ներՀայաստանեան ապա նաեւ Սփիւռքի ուղղութեամբ կացութեան բացատրութեան եւ փոխադարձ հասկացողութեան նուազագոյն փորձի մը, որ Սարգսեանի կառավարութեան օրով առնուազն կար, հակառակ որ Փրոթոքոլ Բ.-ը կրնայ եւ վատագոյնը ըլլալ բազմաթիւ իմաստներով, Սփիւռքի մէջ Հայ Դատի պահանջատիրութեամբ ծնած, կազմաւորուած եւ զարգացած քաղաքական մտածողութիւնը պէ՛տք է ճիգ ընէ «վատագոյնը» չնոյնացնելու «վերջ»ին հետ, եւ նախապատրաստուի յաջորդ օրուան:

Նախքան նման հեռանկարի մը հիմնաւորման գործօններու անդրադարձը, կարեւոր է նշել, որ Սփիւռքը պէ՛տք է ընդունի որ տէ՛րն է Հայ Դատի պահանջատիրութեան եւ անոր կորիզին՝ Յեղասպանութեան միջազգային ճանաչում եւ արդարահատոյց, անոր «լոկոմոտիվ»ն է: Փաշինեանները իրենք են որ պիտի գիտակցին այդ «լոկոմոտիվ»ի կարողականութեան եւ կարեւորութեան անգամ մը որ ընթացք առնէ, ինչպէս 1965 — 1985 թուականներուն երբ հարկ իսկ չէր զգաց-

ուևած անկախ պետութեան մը ներդրումին Հայ Դատի գործին մէջ: Այսինքն՝ Սփիւռքը Հայ Դատի պահանջատիրութիւնը առաջ պիտի տանի որպէս միջազգային քաղաքականութեան մէջ ազդեցութիւն ձեռք բերած քաղաքացիական հասարակութեան համաշխարհային ինքնակազմակերպուած եւ զօրաշարժի ատակ ցանց որուն պէտք ունի Հայաստանի նման փոքր պետութիւն մը եւ անդրադառնայ թէ որքան հոգեբանական բարդութիւն եւ կաշկանդում ստեղծած է պետութիւնը Ֆեթիշացուցած մտածողութիւն մը, որ անկախութեան յաջորդած տասնամեակներուն հաստատուած է հաւաքական հոգեբանութեան մէջ:

Միայն այդ մեկնակէտով, այսինքն՝ վատագոյնին նախապատրաստուած գիտակցութեամբ, է որ կարելի է մտածել յաջորդ օրուան մասին, եւ տեսնել գործունէութեան այն դաշտը ուր կրնայ եւ կարելիութիւն ըլլալ հայկական դիւանագիտութեան հետ Յեղասպանութեան միջազգային ճանաչման եւ արդարահատոյցի հասարակաց յայտարարներու սահմանումը: Այդ հասարակաց յայտարարներու կարելիութեան մասին կան հետեւեալ հիմնաւորումները:

Հայ Դատն ու Հայաստանի արտաքին քաղաքականութիւնը իրարմէ արմատականօրէն անջատելու փորձը կատարեց Լեւոն Տէր Պետրոսեանը, եւ ձախողեցաւ: Այդ փորձին ակադեմական տեսաբանումը իր խորհրդականին ժիրայր Լիպարիտեանին հասկացողութեամբ «պետական մտածողութիւնը» եւ Հայ Դատը իրարմէ ոչ միայն անջատ են, այլ իրարու հակասող: Նման մտածողութիւն առիթ էր ստեղծեր միջին եզրեր գտնելու քանի որ տրամաբանութիւնը կտրուկ կը սահմանէր կամ «Հայ Դատականութիւն», կամ «պետական մտածողութիւն»: Մինչդեռ ռազմավարական մտածողութեան հիմնական մարտահրաւէրը երկու ենթադրաբար իրարմէ տարբեր աշխարհահայեացքներու մօտեցման եւ համարկման փորձին մէջ կը կայանար:

Նման ռազմավարական մտածողութեան առաջացման փորձ, որ պէտք է նոյնացնել դերերու բաժանման պարզացման հետ, տեղի չունեցաւ նոյնիսկ 1998-էն յետոյ երբ Յեղասպանութիւնը մուտք գործեց արտաքին քաղաքականութեան օրակարգ: Այսինքն՝ չստեղծուեցաւ հայեցակարգ մը, որ Յեղասպանութեան միջազգային ճանաչման եւ արդարահատոյցի հիմնախնդրին տեղն ու դերը որոշէր Հայաստանի միջազգային յարաբերութիւններու ընդհանուր ռազմավարութեան մէջ: Աւելին, Լեւոն Տէր Պետրոսեանի ձգած ժառանգը՝ առանց նախապայմաններու յարաբերութիւններ մնաց իր բնագրին մէջ առանց երբեք ենթարկուելու քննադատական վերլուծումի, որ, յստակացնենք, չի՛ նշանակեր յարաբերութիւններու պայմանաւորում:

Ինչ որ մինչեւ 2010 փորձարկուեցաւ Հայաստանի արտաքին քաղաքականութեան օրակարգին վրայ՝ Յեղասպանութեան ճանաչման կարեւորութիւնը հրապարակային ելոյթներու մէջ տեղադրելու եւ միեւնոյն ժամանակ թուրքիոյ հետ առանց նախապայմաններու յարաբերութիւններու հաստատելու ճիգ մը եղաւ առանց որեւէ առաջընթացի: Արդար ըլլալու համար պիտի ըսել որ հակառակ այդ թուականներուն Հայ Դատի պահանջատիրական աշխատանքներու արձանագրած յաջողութիւններուն, Սփիւռքի մէջ ալ Յեղասպանութեան պահանջատիրութիւնը Հայաստանի արտաքին քաղաքականութեան ռազմավարութեան ընդմէջէն մտածելու լուրջ ճիգ տեղի չունեցաւ:

Սփիւռքի մէջ Փրոթոքոլներու առաջացուցած ընդվզումը, որ հետագային հասաւ նաեւ Հայաստան, ունեցաւ ճգնաժամային բնոյթ: Այսինքն՝ ոչ միայն ընկալուեցաւ որպէս տագնապ, այլ՝ առիթ նորացման, որ, իրօք, 2010 — 2015 տա-

րիներուն ծնունդ տուին թերեւս իր տեսակին մէջ աննախընթաց Հայաստան-Սփիւռք համագործակցութեան նպատակաուղղուած Յեղասպանութեան Հարիւրերորդ Տարեկիցի ոգեկոչման: Այդ համագործակցութեան խթանման մէջ, յանուն արդարութեան մի՛շտ պիտի շնորհակալաբար յիշել, իր կարեւոր ներդրումը ունեցաւ Սփիւռքի Նախարարութիւնը, որ ներկայ իշխանութիւնները այնքան անլուրջ կերպով եւ գրիչի մէկ հարուածով լուծեցին: Հարիւրերորդ Տարեկիցի համահայկական հռչակագիրը լաւագոյն օրինակն է Հայաստան-Սփիւռք համագործակցութեան այդ հնգամեակին, որ, դժբախտաբար, տեղաքայլի մէջ մտաւ յաջորդ երեք տարիներուն, եւ Ապրիլ 2018-ի իշխանափոխութենէն յետոյ մոռացութեան մատնուեցաւ: Այդ հնգամեակին էր նաեւ որ արդարահատոյցը գործնական օրակարգի վերածելու առաջին ծրագիրները դրուեցան Սփիւռքի մէջ, ստեղծեցին խանդավառութիւն, եւ... մնացին որպէս փաստաթուղթ: Փրոթոքոլներու սառեցման այդ հանգրուանին էր նաեւ որ հայկական դիւանագիտութիւնը աշխուժացաւ միջազգային կազմակերպութիւններու ոլորտին մէջ, ուր հանդէս եկաւ Յեղասպանութեան ճանաչման տարբեր նախաձեռնութիւններով:

Դիւանագիտական այդ նախաձեռնութիւններու առկայութեան շարունակութեան փաստ է անցեալ Մարտ 31-ին ՄԻՆ-ի մէջ Հայաստանի բանաձեւի ընդունումը: Իրողութիւնը կարելի է դիտարկել որպէս «աւանդաբար» կատարուած նախաձեռնութիւն, այսինքն՝ ընթացիկ դիւանագիտական գործընթաց որ գուտ փրոթոքոլային է եւ կը մնայ որպէս այդպիսին: Եւ կամ ալ՝ ուշադիր ըլլալ բանաձեւի առաջարկին՝ Յեղասպանութեան կանխարգիլման համաձայնութեան 75-ամեակի առիթով կազմակերպել համաժողով, եւ այդ նախանձախնդրութեան մէջ տեսնել Սփիւռքի մէջ Հայ Դատի պահանջատիրութեան հետամուտ կազմակերպութիւններու եւ հայկական դիւանագիտութեան համագործակցութեան հեռանկար մը:

Այդ հեռանկարը նաեւ կրնայ Սփիւռքի Հայ Դատի պահանջատիրութեան հետամուտ կազմակերպութիւններուն առջեւ բանալ միջազգային կազմակերպութիւններու, ի մասնաւորի ՄԱԿ-ին բայց ոչ միայն, աշխատանքային լայն դաշտը ուրկէ յարաբերաբար բացակայ եղած են ընդհանրապէս: Օրինակի համար, ՄԻՆ-ի նստաշրջանին կրնան որպէս դիտորդ մասնակցիլ մարդկային իրաւանց պաշտպան ոչ-կառավարական կազմակերպութիւններ, որոնց համար յարաբերական աշխատանքի լայն դաշտ կը բացուի ժընեկի թէ Ուաշինկթընի մէջ: Միջազգային կազմակերպութիւններու մէջ աշխատանքային ոլորտը տարբեր է ազգային ոլորտներէն, ի մասնաւորի Օրէնսդիր Իշխանութիւններ, ուր, ընդհանրապէս, գործած են Հայ Դատի պահանջատիրութեամբ զբաղուող սփիւռքեան կազմակերպութիւններ: ՄԻՆ-ի Մարտ 31-ի նստաշրջանին ներկայ չէ եղած եւրոպայի մէջ Հայ Դատի աշխատանքներով զբաղուող ոչ մէկ կազմակերպութիւն: Միջազգային կազմակերպութիւններու ոլորտին մէջ սփիւռքեան կազմակերպութիւններու բացակայութիւնը աչքառու է մասնաւոր եթէ նկատի ունենանք որ թրքական ժխտողականութեան առաջին ձախողութիւնը, հետեւաբար՝ Հայ Դատի առաջին յաջողութիւնը, իրականացաւ ՄԱԿ-ի մէջ: Խօսքը կը վերաբերի Պենճամին Ուիթթեքէրի տեղեկագրին որուն համար մեծ աշխատանք տարուեցաւ բախտորոշ 1985-ին նախորդող քանի մը տարիներուն: Այն ժամանակ հայկական դիւանագիտական ներկայացուցչութիւն չկար: Անտեղի չէ նաեւ յիշեցնել, որ Ուիթթեքէրի տեղեկագրին դէմ քուէարկողներէն մէկը եղած էր նախկին Խորհրդային Միութեան ներկայացուցիչը, որ, ենթադրաբար, կը ներկայացնէր նաեւ

Խորհրդային Հայաստանի շահերը:

Համոզի՞չ է մէկ օրինակի հիման վրայ ենթադրել որ թէ-կուզ եւ հայ-թրքական յարաբերութիւններու առաջընթացի պայմաններուն մէջ Հայ Դատի պահանջատիրութեան կազմակերպութիւնները կրնան համագործակցիլ հայկական դիւանագիտութեան հետ: Թերեւս ոչ: Ի մասնաւորի եթէ չբացառենք որ հայ դիւանագիտութիւնը կրնայ եւ ձեռք քաշել Յեղասպանութեան միջազգային ճանաչման այս նախաձեռնութիւններէն եթէ Երեւանը այդպէս ուզէ: Բայց կրնայ ըլլալ նաեւ, որ հայկական դիւանագիտութեան մէջ «աւանդաբար» հաստատուած այս նախաձեռնութիւնները արդէն յուշեն Յեղասպանութեան հարցով առկայ «կարմիր գիծեր»-ը մասին, որուն համոզուած է Հայոց Յեղասպանութեան Հիմնարկ-Թանգարանի տնօրէն տրքթոր Յարութիւն Մարութեան, ինչպէս ան արտայայտուեցաւ Ազդակ օրաթերթի 5 Ապրիլի առցանց լսարանի իր ելոյթին: Աւելի՛ն, ըստ իր ընդարձակ ուսումնասիրութեան, որուն վրայ հիմնուած էր իր ելոյթը, կայ տակաւին աշխատանքային հսկայ դաշտ մը ե՛ւ պետական, ե՛ւ ոչ-պետական կազմակերպութիւններուն համար Յեղասպանութեան պահանջատիրութիւնը փոխադրելու 21-րդ դար:

Հայ-թրքական յարաբերութիւններու բնականոնացման բանակցութիւնները, որոնց նախաձեռնած է պատերազմին պարտուած եւ արտաքին քաղաքականութեան մէջ իր աղիտալի հետեւանքներով լի ապիկարութեան փաստը տուած իշխանութիւն մը, այսօր աւելի կարելիութիւն ունին յանգելու համաձայնագրի մը, որ կրնայ մեծ հարուած հասցնել Յեղասպանութեան միջազգային ճանաչման «լոկոմոտիվ» Սփիւռ-

քին: Այդ մէկը կրնայ բանալ երկու Հայաստանի եւ Թուրքիոյ միջեւ յարաբերութեանց հանգրուան մը երբ այդ յարաբերութիւններէն շահոյթներ ակնկալող հայկական մեծ կապիտալի ձեռնարկատէր հատուածներ Հայաստանի մէջ լոպպիինկ-ի սկսին Յեղասպանութեան տեղը հաւաքական յիշողութեան մէջ սահմանափակելու համար լոկ արարողական ընթացակարգով:

Վատագոյն հեռանկարի գիտակցումի իրապաշտութիւնը սակայն պատճառ չէ անտեսելու որ այդուհանդերձ կան Հայ Դատի պահանջատիրութեան շարունակման մասին յոյս ունենալու գործօններ: Մտածել վատագոյնի յաջորդ օրուան մասին հերիճութիւն չէ: Սփիւռքի մէջ Հայ Դատի պահանջատիրութեան յանձնառութեան հաստատակամութեամբ Պլան Բ. մը ունենալու մարտահրաւէր է:

1 Այս մասին տեսնել Հորիզոնի 24 Ապրիլ 2021-ի բացառիկին յօդուածս՝ «Հայ Դատը պատերազմէն ետք. պահանջատիրութեան մայրամուտ, թէ վերադարձ դէպի սփիւռքեան ակունքներ»:

2 Յարութիւն Մարութեան, ««ՅԻՇՈՒՄ ԵՄ ԵՎ ՊԱՀԱՆ-ՋՈՒՄ» ԿԱՐԳԱԽՕՍԸ ԵՎ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ՅԻՇՈՂՈՒԹԵԱՆ ՓՈԽԱՆՑՄԱՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱԻԷՐՆԵՐԸ 21-ՐԴ ԳԱՐՈՒՄ», Յեղասպանագիտական Հանդէս, 9 (2), 2021, էջ 9 — 54:

17 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1915-ԻՆ «ՆԻՒ ԵՈՐՔ ԹԱՅՄՁ» ԿԸ ԳՈՒԷ

Արտաքին Միսիոնարներու Ամերիկեան Խորհուրդը կը տեղեկացնէ, թէ «մութ Թուրքիոյ մէջ» խորագիրով «մեծ թիւով եւ անհերքելի փաստեր» ունի, որոնք կը հաստատեն Օսմանեան Կայսրութեան քրիստոնեայ բնակիչներուն դէմ հալածանքին վերաբերող թերթերու հաղորդումները:

«Յիշեալ փաստերը միսիոնարներու կողմէ նամակներու ճամբով չեն հասնիր. անոնք կարճ եւ իրենց անձնական հարցերուն մասին կը գրեն: Անոնք կը խուսափին քաղաքական հարցեր արծարծելէ: Տաքնապալի այս ժամանակաշրջանին անոնք կը փորձեն չէզոք կեցուածք որդեգրել», կ'ըսէ խորհուրդը:

«Սակայն այլ աղբիւրներէ, տակից, բայց բոլորովին վստահելի միջոցներով խորհուրդին կը հասնին Թուրքիոյ մէջ շատ մը շրջաններու մէջ տեղի ունեցած դէպքեր, որոնք այնքան սոսկալի են, որ գրեթէ անհաւատալի են: Անոնք կը բացայայտեն Թուրքիոյ ղեկավարներուն կողմէ հայերը բնաջնջելու հետեւողական,

արտօնուած եւ կատաղի ջանքեր»:

Յայտնապէս Վանի մէջ հայ յեղափոխականներու ընդդիմութիւնը, որ դուռ բացաւ առանց դիմադրութեան Ռուսիոյ կողմէ այդ քաղաքին գրաւումին, թուրքերու կողմէ օգտագործուած է իբրեւ պատճառաբանութիւն՝ ամէն տեղ հայերուն դէմ ընդհանուր յարձակումի ձեռնարկելու: Կարգ մը պարագաներու, սակայն, մեծ մասամբ չարչարանքի եւ աքսորի միջոցով անոնք կը բնաջնջուին: Անոնք կը տեղադրուին հոն, ուր այլեւս հարկ չկայ դանոնք նկատի առնելու:

Որոշ ժամանակէ մը ի վեր այս անգութ եւ վճռակամ հալածանքը կը գործադրուի դէպի պարսկական սահման, ռուսական զօրքերուն ուղիին վրայ՝ Վանէն Մուշ եւ Պիթլիս, Արեւմտեան Հայաստանի քաղաքներուն մէջ, ինչպէս՝ Տիարպեքի, Խարբերդ եւ Մարտին եւ յատկապէս՝ Կեդրոնական Թուրքիոյ եւ դէպի հարաւ տարածուող շրջանին մէջ:

ԱՊՐԻԼ Է ԴԱՐՁԵԱԿ Զարթի՛ր, լաօ

Այո՛, ապրիլ է դարձեալ...

Որքա՛ն ժամանակ ան ամիսն էր ողբի, յուշի ու սուգի: Ի՞նչ հեզանք, սգատօն կ'ըսէինք, տօ՛ն եւ սո՛ւգ:

Ո՛չ այլեւս:

Ան վերապրելո՛ւ ամիսն է, ապրե-
լո՛ւ:

Մահուան՝ կեանքը հակադրելու:

Անկումին՝ վերականգնո՛ւմը:

Քանդումին՝ կերտո՛ւմը:

Բայց մանաւանդ ամիսն է անդ-
բարառնալու:

Անդրադառնալու որ այսօր մենք կանգնած ենք պարտաւորու-
թեան առջեւ յաղթահարելու մեր պար-
տութիւնները, մեր թշնամիները:

Յաղթահարելու ոչ միայն ար-
տաքին թշնամիները, որոնք նոյնն են մնացեր ահա արդէն երկար դարեր, այ-
լեւ յաղթահարելու ներքին թշնամիները, որ մենք իսկ ենք:

Առաջնահերթութիւնները այդ ներքին թշնամիները յաղթահարելն է, անոնցմէ ձերբազատիլը:

Այո՛, տակաւին կը շարունակուի Յեղասպանութիւնը, բայց այլեւս առաջին հերթին մէ՛ր իսկ ձեռքով:

Այո՛, թշնամին յարձակումներ կը գործէ մեր տարածքներուն վրայ, հողեր կը գրաւէ, հայեր կը սպանէ, կոթողներ կը փշրէ, բայց մենք աւելի մեծ տարածքներ վրայ կու տանք, աւելի մեծ թիւով կը պակսեցնենք մեր համ-
րանքը, աւելի փութկոտութեամբ կը հրաժարինք մեր ժառանգութենէն: Այդ «մենք»-ին մէջ նկատի չունիմ մեր երկրի գահերուն բազմած իշխանաւոր-
ները, կամ զանոնք միայն, այլ մեզ բո-
լորս, արար աշխարհ՝ ամեն երկինքի տակ ծուարած մեր ազգակիցներով:

Այդպէս չէ՞:

Այդպէ՛ս է, երբ կը լքենք մեր ոսկեղինիկ լեզուն կամ զայն այնքան կ'աղճատենք, որ կը սկսինք կասկածիլ, թէ որքան է հայերէն ու որքան՝ այլե-
րէն: Վայերէ՛ն:

Այդպէ՛ս է, երբ չենք կարգար հայերէն, չենք գրեր հայերէն: Նոյնիսկ չենք աղօթեր Աստուծոյ հետ խօսուե-
լիք միակ լեզուով, որ մերն իսկ է:

Այդպէ՛ս է, երբ մեր պատմու-
թեան կը մնանք անձանօթ, մեր արու-
թեան գործերուն անտեղեակ, ու մեր յաղթանակներով պարծենալու փոխա-

րէն մեր պարտութիւններով նուսատ կը գգանք, կը վհատինք, կը համակեր-
պինք:

Այդպէ՛ս է, երբ հաւատարիմ կը մնանք մեր օտարամոլութեան, արգա-
հատանք կը տածենք Հայուն, Հայկա-
կանին նկատմամբ:

Այդպէ՛ս է, երբ ամեն ինչ սեւ կը տեսնենք հայ կեանքին մէջ, կը մերժենք այդ սեւութենէն երանգ մը իսկ դէպի սպիտակը տանիլ, բան մըն ալ մե՛նք ստանձնել այդ ուղղու-
թեամբ:

Այդպէս է, երբ մաս չենք կազ-
մեր մեր կազմակերպութիւններուն, մեր եկեղեցիներուն, մեր ամեն ինչին:

Այդպէ՛ս է, երբ մեր ո՛չ բարո-
յական, ո՛չ ալ նիւթական ներդրումը կ'ունենանք մեր հաւաքական կեանքին մէջ, ոչ մէկ ուշադրութիւն կը դարձ-
նենք ազգային կարիքներուն, ոչինչ կը տեսնենք մեր սեփական բարօրու-
թենէն ու հաճոյքներէն անդին:

Այդպէ՛ս է, երբ հեռու կը մնանք մեր համայնքներէն ու կ'ու-
զենք ժամ առաջ մեր վրայէն թօթափել հայու ամեն համ ու բոյր, կ'ուզենք նոյնանալ մեզ չըջապատող ընդհան-

րութեան հետ, կորսուիլ, անէանալ:

Այդպէ՛ս է, երբ մեր զաւակներն ալ հեռու կը պահենք իրենց ինքնութե-
նէն, իրենց ծնունդէն իսկ կը գրկենք զիրենք այդ ինքնութիւնը արտայայ-
տող հարազատ անուններէն անգամ, կը զլանանք անոնց կրթութիւնն հայե-
ցի, «այդքա՛ն հայ ըլլալու պէտք չու-
նին անոնք»,— կը մտածեն մեզմէ
ոմանք, «բնաւ հայ ըլլալու պէտք չու-
նին»,— կը հաւատան շատ ուրիշներ:

Այդպէ՛ս է տակաւին, երբ հայ ընտանիք չենք կազմեր, ընտանի՛ք չենք կազմեր, նոր սերունդ չենք մա-
տուցեր մեր ազգին:

Այո՛, այդպէս է, որ մեր այս կեցուածքներն ալ կ'արդարացնենք միշտ ուրիշներուն վերադրելով անոնց շարժառիթները, քննադատելով գոր-
ծողները բայց ոչ մենք զմեզ՝ «ան-
գործներս», առանց վայրկեան մը անդրադառնալու, թէ մե՛նք ենք, մե՛նք ենք մեր թշնամին թիւ մէկ:

Եւ այսպէ՛ս կը շարունակուի Յեղասպանութիւնը:

Պէտք կա՞յ ըսելու «Զարթի՛ր, լաօ...»:

ՎՐԵԺ-ԱՐՄԷՆ

Հալէպահայ տարին. 1927-1928

- Հալէպի թեմերուն ընդհանուր թիւն է 18, բնակչութիւնը՝ 20,000, որով Հալէպ կեդրոնին եւ թեմերուն ընդհանուր բնակչութեան թիւը կը յանգի 55,000:

- Միայն թէ Հարաւային Ամերիկա ստուարաթիւ Մարաշցիներ քաջեց տարաւ Հալէպէն: Անցեալ տարի 400, այս տարի 300 Մարաշցիներ Հալէպէն Պրագիլիա եւ Ս. Բավլօ անցան:

- Նոր Զէյթուն իր նորածին բոյնը հաստատեց Սուէտիոյ լեռնամասին մէջ: Գիւղը կը բաղկանայ 32 տնուոր գուտ Զէյթունցիներէ:

Գրեց՝ Տիգրան Փիրանեան

«Հորիզոն»-ի այս յաւելուածով կը հրատարակեմք արխիւային յօդուածներու շարք մը, որոնք քաղուած են 1929-ին «Ազգակ»-ի տպարանին կողմէ հրատարակուած «Սուրիահայ Տարեգիրք» հատորին մէջ: Հ. Պալեանի կողմէ խմբագրուած հատորին մէջ տեղ գտած են շահեկան արխիւային տեղեկութիւններ Հալէպի եւ Պէյրութի գաղթակայաններուն եւ այդ օրերու համայնքային կեանքին մասին:

Մեր ազգային կեանքը դիմագծող գլխաւոր ազդակներն են այն հաստատութիւններն ու կազմակերպութիւնները, որոնք պաշտօնական կնիք մը կը կրեն իրենց վրայ, հետեւաբար, միւսները՝ ոչ-պաշտօնական ու անհատական՝ դուրս կը մնան ներկայ տեսութեան սահմաններէն: Վեր կ'առնենք ուրեմն առաջինները՝ որոնք հալէպահայ ազգային մեքենան կ'ամբողջացնեն, կը փորձենք խտացնել անոնց տարուան մը կեանքն ու գործերը, առանձին բաժանումներու տակ:

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆ.-

Երկու տարի պիտի ըլլայ Կիլիկիոյ Աթոռակալ Տ. Սահակ Կաթողիկոսի Պէյրութէն վերջնականապէս բաժնուելով Հալէպ հաստատուելը, ուր գրկաբաց ընդունելութիւն մը եղաւ Ն. Ս. Օծուկեան: Եղածը կազմակերպուած, գործօն Կաթողիկոսաբանի մը փոխադրութիւն չէր, այլ իրականին մէջ, իր հօտին պէս տեղահասն ու թափառիկ հովուապետի մը բնավայրի փոփոխութիւն մը, գուրկ Միաբանութենէ, նիւթական ու բարոյական աղբիւրներէ, հազիւ հազ միաբանութեան հաւատարիմ վարդապետ մը՝ յանձին Տ. Խաղ Մ. Վրդ. Աջապահեանի՝ իրեն ընկերացած որպէս դիւանապետ. մնացեալը աշխարհի չորս ծայրը ցրուած, լքուն ու դասալիք մինչեւ անգամ:

Այս տխուր պայմաններու տակ, նման կաթողիկոսաբանէ մը ոչինչ կարելի է յուսալ բնականաբար, այլ միմիայն միաթարուել ձերու նազարդ հայրապետի մը բարոյական հեղինակութեամբ, որ հակառակ իր յառաջացած տարիքին, մօտէն շփումներ ունեցաւ թէ ազգային եւ թէ օտար շրջանակներու հետ, ուր որ իր հօտին առօրեայ եւ անմիջական պետքերուն համար դիմել պէտք էր: Այսպէս անցնող տարուան մէջ Վեհափառը յաճախակի հանդիպումներ ունեցաւ Սուրիոյ Բարձր Գօմիսէրութեան եւ անոր պատուիրակներուն, ինչպէս նաեւ նախարարապետին եւ տեղական կառավարութեանց բարձրաստիճան պաշտօնակալներուն հետ: Այս տե-

սակցութեանց գլխաւոր եւ միակ պատճառն էր գաղթականներու տեղաւորման, գաղթական հայերու ճամբու տուրքէ գերծ կացուցման եւ Դամասկոսի դէպքերէն վնասուող հայերու հատուցման հարցերը:

Եթէ մէկդի ընէինք անցնող տարուան ընթացքին կէս երկվեցեակ մը քահանաներու ձեռնադրութիւնը եւ երեք երկվեցեակ մը դպիրներու աստիճանի շնորհումը, յիշատակելի բան մը գրեթէ պիտի չունենայինք, եթէ երբեք 1928ի սեմբերուն վրայ, երկու կարեւոր խնդիրներ հրապարակ հանած չ'ըլլար Կիլիկիոյ Վեհափառ Հայրապետը:

Ա. «Կիլիկեան Կահիճներ» ու հրատարակութիւնը, որ կը պարունակէ իր մէջ վաւերագրեր Կիլիկիոյ Կաթողիկոսաբանէն, 1903-1905 տարիներու կսկծալի շրջանէն առնուած: Այս գիրքը կարեւոր յիշատակարան մ'է, Կիլիկիոյ վերջին աթոռակալին կեանքն ու գործերը ուրուագծող, որուն յղացման, դասաւորման եւ թուրք բռնակալութենէ ազատագրման աշխատութեան մէջ, կարեւոր բաժին մը ունեցած է Սոսյ միաբաններէն Գիւտ եպս. Միսիթարեան (այժմ աշխարհական), ինչպէս որ կը յիշեցնէ ինձ յիշեալը անձնական նամակով մը Սէնթ Բավլոյէն: Բայց ի՛նչ օգուտ, հիմա է որ պէտք են մեզի աշխատող նոր ձեռքեր ու միաբաններ, նոր շրջանի մը վաւերագրերը դասաւորելու, բայց մեղք որ անոնք կը մնան բաժնուած՝ Աթոռէն ու Աթոռակալէն, իրենց ուխտէն եւ ուխտավայրէն:

Բ. «Կտակ»-ի հրատարակութիւնը, որուն հեղինակը Տ. Սահակ Բ. Կաթողիկոս՝ ընդհանուր հայութեան, մասնաւորապէս Սուրիահայութեան ուշադրութեանը յանձնեց Կաթողիկոսութեան ներկայ անկերպարան վիճակը եւ անոր ապագայի հարցը: «Կտակ»-ին պատճէնը հրատարակեցին հայ թերթեր, ինչպէս նաեւ անոր պատասխանները. մեծագոյն մասը ուղղակի Վեհափառին գրուած ըլլալով, 1928ի Մարտէն մինչեւ Յուլիս, չորս ամսուայ ժամանակամիջոց մը բաւական համա-

Հալէպի գաղթականայանը 1920-ական թուականներուն

րեց Վեհափառը ու վերջապէս 1928 Յուլիսի սկիզբը խորհրդակցական ժողովի մը հրաւիրեց, ուր փութացած էին Հալէպահայ ազգայիններ 40ի չափ՝ կղերական եւ աշխարհական ղեմքեր:

Սոյն խորհրդակցական ժողովը, որ տեղի ունեցաւ Ազգ. մանկապարտէզի սրահին մէջ, կարեւոր եւ գործնական քայլ մըն էր դէպի «Կտակ»ին գործադրութիւնը: Կը նախագահէր «Կտակ»ին հեղինակ Հայրապետը, որ համառօտ գեկոյցով մը պարզեց թէ հասած պատասխաններուն գրեթէ ամբողջութիւնը կը փափաքի Կիլիկիոյ Աթոռին հաստատութիւնն ու պահպանումը Սուրիոյ մէջ, անշատ Մայր Աթոռի կաթողիկոսութենէ եւ Երուսաղէմի ու Պոլսոյ պատրիարքութիւններէ: Ոմանք, կ'առաջարկեն այժմէն նշանակել Կաթ. Փոխ. Մը, յետ մահու շփոթութեանց եւ դժուարութեանց տեղի չտալու համար, ուրիշներ պէտքը կը զգացնեն մարդու եւ դրամի:

Ներկաները այս ու այն ուղղութեամբ արտայայտուելէ ետք, վերջապէս համամիտ գտնուեցան կարգադրութեան, որով կ'առաջարկէր իր կողմէն ընտրուած 13 հոգինոց յանձնախումբի մը յանձնել հասած պատասխաններուն ուսումնասիրութիւնն ու եզրակացումը եւ ըստ այնմ հետզհետէ յառաջ տանիլ խնդիրը, յառաջիկային մարմին տալով նոյնպէս Սուրիոյ միւս շրջաններէն ընտրելի պատգամաւորական ժողովի մը:

Յանձնախումբը կազմած է իր դիւանը եւ կը զբաղի այս գործով, իսկ արդիւնքին տեղեկատուութիւնը հնարաւորութիւն չունինք արձանագրելու, քանի որ այս տողերը գրուած պահուն դեռ նոր գործի սկսած է յիշեալ մարմինը: Եւ սակայն նշանները յուսալից են, դատելով Վեհափառի տրամադրութիւններէն: Ան կը բաղձայ որ իր կենդանութեան լուծուի այս մղձաւանջը. եւ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան վերակազմութիւնը ապահովուած ըլլայ: Բայց անկասկած որ

Սուրիահայութիւնը լայնօրէն բանալու է իր բարոյական ու նիւթական գոհողութեանց ահերը, այլապէս խօսքով ու թղթէ պատերով, ոչ թէ կաթողիկոսարան, այլ հիւղակ մը անգամ չէ կարելի չինել: Անարդարութիւն է եւ անգործնականութիւն միանգամայն, ամէն ինչ Վեհափառէն յուսալ եւ սպասել:

ԱԶԳ. ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆ.-

Առաջնորդ Տ. Արտաւազդ Մ. Վրդ. Սիւրմէեան բոլորեց իր առաջնորդութեան երրորդ ու եպիսկոպոսացման վկայագրի առաջին տարիները: Իր պաշտօնավարութեան մասին, մամուլի եւ հասարակութեան մէջ արտայայտուած թեր ու դէմ կարծիքներու հանդէպ եպիսկոպոսացման վկայագրի ստացումը չէզոքացում մ'է, իսկ Վեհ. Կաթողիկոսի վերապահութիւնը օժուժի մասին, լուին փոխադարձութիւն մ'է կարծես նման վկայագրի մը այնքան շուտ ու հապճեպ տրուած ըլլալուն:

ԺՈՂՈՎՆԵՐ.- Քաղք. ժողովը 1927 Հոկտեմբերին իր

երկամեայ շրջանին լրացումովն հրաժարեցաւ ու յաջորդեց իրեն ներկայ կազմը: Հինին հետ միւս ստորադաս խորհուրդներն ալ հրաժարեցան ու ապա վերակազմուեցան առաւել կամ նուազ փոփոխութեամբ: Այս փոփոխութեանց շարքին յիշատակելի է Ս. Ք. Մանկանց թաղականութիւնը, որ նախապատերազմեան շրջանէն ի վեր տնտեսական անուճով կը գործէր, եղաւ թաղական խորհուրդ մը համանուն եկեղեցիին վրայ: Այս փոփոխութեամբ Ազգ. Երկա. Վարժարաններու Հոգաբարձութիւնը, փոխանակ Քաղք. Ժողովի, ինքն ընտրեց ու իրեն տեղ անցաւ Սահմանադրութեան նախատեսած Տնտեսական խորհուրդը: Նոյնպէս Ուսումնական Խորհուրդը, որ երկու տարի առաջ կազմուած եւ լուծուած էր դժուարութեանց պատճառաւ, 1928ի սեմին վրայ դարձեալ մարմին

առաւ նոր ընտրութեամբ մը:

ԳԱԻԱՌԱԿԱՆՆԸ.-

1927ի վերջամտտին, իր 21 անդամներու վրայ աւելցուց 7 նորեկներ, եկուորներէն առնուած եւ անոնց ընտրութիւնը Հայրկ. Միութեանց շատ սեղմ շրջանակի մը մէջ կատարուած: Արդէն իր ամբողջական կազմն ալ, ինչպէս յայտնի է, եղած է չորս տարի յառաջ 140 հոգինոց շատ անձուկ շրջանակի մը մէջ, ոչ թէ ժողովրդային լայն քուէարկութեամբ: Չենք գիտեր թէ մինչեւ ե՞րբ պիտի շարունակուին այս նշանակով ընտրութիւնները, ե՞րբ պիտի արժեցնէ այս ժողովուրդը ուղղակի իր քուէն: Գաւառականը ուր ուրեք ալ ամէնէն քիչ գումարուող ժողով մըն է, բայց այդ քիչը քիչ մըն ալ շատ տեղ կը բռնէ Հայկ. մէջ:

1927ի վերջամասին Գաւառականը լսեց նախորդ Քաղք. Ժողովոյ Համարատուութիւնը, իր հրաժարականին հետ եւ կատարեց անոր յաջորդին ընտրութիւնը: Իսկ 1928 Յունուար 31ի նիստին մէջ զբաղեցաւ Ազգ. Առաջնորդարանի 1927-1928 տարուան պիւտճէի վաւերացումով, որուն հասոյթի բաժինը կը յանգի 1431 օսմ. ոսկիի: Այս գումարին 1017 ոսկին կալուածոց հասոյթ. 175 ոսկին բանկայի, 45 ոսկին չէք եւ վկայական, իսկ մնացեալը թաղումէ, պակէ եւայլնէ: Սոյն հասոյթի բաժինը հաւասարակչող ծախքի գումարներն՝ 103 ոսկի կալուածոց նորոգութեան, 80 էմպլայի, 100՝ դատական բացառիկ ծախքերու, 298՝ Առաջնորդարանի պաշտօնէութեան թոշակ, 300՝ Ազգ. Հայկազեան վարժարանի, իսկ մնացեալը՝ Ս. Ք. Մանկանց եկեղեցւոյ քահանայից, պաշտօնէութեան, գրեհական եւ հիւրասիրութեան ծախսեր:

Այս բաժնին տակ յիշատակելի է Արտ-Մաշլագի, հին գերեզմանոցի եւ ժամանակին կառավարութեան կողմէ բռնագրաւուած ազգապատկան գետիններու դատավարութեան նախաձեռնութիւնը, որուն որոշումը տրուած է 1927ի Հոկտեմբերին, դատավարութիւնը յանձնուած է Վեհ. Կաթողիկոսի փոխանորդութեամբ եօթը հայազգի եւ օտար ծանօթ փաստաբաններու, որոնք ղեքաղդաբար կորուսին դատը Պիտայէթի մէջ եւ այժմ կ'աշխատին այս անպաստ վճիռը բեկանել տալ Իսթինաֆի մէջ: Դատավարական նպաստաւոր ելք մը՝ շահիլ պիտի տայ ազգին մեծարժէք գետիններ, որոնց համար որպէս դատական ծախք մինչեւ ցարդ գացած է 120 օսմ. ոսկիի չափ գումար մը: Այս մասին կարծիքները կը տարբերին թէ՛ պէտք կա՞ր այսպիսի դատավարութեան մը կամ ոչ, բայց անժամանակ եւ վնասաբեր պիտի ըլլար այս մասին առայժմ ռեւէ արտայայտութիւն, կը մաղթենք որ հոգատար եւ տեղական կրկին կառավարութեանց արդարութիւնը վերադարձնէ բռնագրաւուած հողամասերը իր սեփական տիրոջ:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ.-

Թէ նախորդը եւ թէ յաջորդը աշխատեցան խաղաղ շրջան մը բոլորել, մէջտեղէն վերցնելով շերտաւորումները եւ ցրտութիւնները եւ ձգտեցան Ազգ. Առաջնորդարանը սեփականացնել ամէնուն համար: Նիստերը եղան կանոնաւոր եւ արդիւնաբեր. նորընտիրին պաշտօնավարութեան հանդիպեցաւ Սուրբոյ Սահմանադիր ժողովին երկու հայ երեսփոխաններու ընտրութիւնը, որ կատարուեցաւ խորհրդակցական ժողովի մը մէջ՝ լուին ու խաղաղ կերպով: Իրենց թեկնածութիւնը սոյն ժողովին ներկայացնող տասնի չափ հայ ընտրելիներէն, երկուքը որոշուելով ներկայացուեցաւ կառավարութեան, թէեւ անոնցմէ մին չկրցաւ շահիլ ընդհանուր ընտրութեան պահուն: Այսպէս Սուրբոյ սահմանադիր ժողովոյ հայ երեսփոխաններն են, Տեարք Մ. Բիւզանդեան եւ Ն. Ծանձիկեան Հայկ. մէջ, իսկ Տիար Մ. Տէր Գալուստեան Անտիոքէն:

Ներկայ Քաղք. Ժողովի յիշատակութեան արժանի գործերէն մին է Ազգիքիչէի ազգապատկան թիւ 1 տան կից՝ վեց խանութներու շինութիւնը, որուն հիմերը դրուեցան ներկայ տարուան Մարտին մէջ եւ յառաջ կը տարուին շինութեան աշխատանքները: Սոյն վեց խանութներու շինութեանց ծախքը ամբողջովին կը հոգացուի, վերջերս ծախուած երեք կտոր ազգապատկան արտերու դրամէն:

ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՆԲ.-

Առաջնորդարանը պատրաստեց յաջորդաբար երեք կարեւոր վիճակագրութիւններ, որոնց նմանները փափաքելի էր որ բոլոր Առաջնորդարաններն ալ ներկայացնէին հասարակութեան: Առաջինը՝ Հայկ. միութեան վիճակագրութիւնը, իրենց բնակչութեամբ, վարչական կազմակերպութեամբ եւ կրթական ծանօթագրութեամբ: Անոնց բնագրին ընդօրինակութիւնը, ձեռնտու չէ այս էջերուն, հետեւաբար կը բաւականանք միայն ընդհանուր պատկերը խտացնել հոս: Ըստ այս վիճակագրութեան Հայկ. միութեան ընդհանուր թիւն է 18, բնակչութիւնը՝ 20,000, որով Հայկ. կեդրոնին եւ թեմերուն ընդհանուր բնակչութեան թիւը կը յանգի 55,000:

Երրորդ պատկերացոյց մ'է ծնունդներու, ամուսնութիւններու եւ մահերու 1927 տարուան մէջ Հայկ. եւ իր թեմերուն մէջ պատահած: Ղարձեալ զանց ընելով մանրամասնութիւնները, կը բաւականանանք միայն ընդհանուր արդիւնքը նշանակել, 1926 տարուան ալ իր քով տեղաւորելով: Ամուսնութիւնը 1927ին 416 մինչ 1926ին 237 Մուսնուներ 1927ին 1705 մինչ 1926ին 1528 Մահեր 1927ին 625 մինչ 1926ին 491

Երկու տարուան զուգակշիռ մը՝ կ'ապացուցանէ որ Հայկ. պահանջութիւնը տարուէ տարի կը բազմանայ իր ծնունդներու եւ ամուսնութիւններու առաւելութեամբ եւ մահերու նուազութեամբ:

Երրորդը՝ կրթական պատկերացոյց մը նոյնպէս հայկ. եւ թեմօրէից մէջ գոյութիւն ունեցող վարժարաններու, իրենց առանձինն անուններով, ուսուցիչներու եւ ուսանողներու թիւերով ու տարեկան պիւտճէներով: Խղձամիտ եւ տքնաշունչ վիճակագրութիւն մը, որուն համեմատ Հայկ. կեդրոնը ունի 7 վարժարաններ, 2640 երկու. ուսանողութիւն, 93 երկու. պաշտօնէութիւն եւ 4209 օսմ. ոսկի տարեկան պիւտճէն: Իսկ թեմերու մէջ՝ 27 վարժարաններ, 2111 աշակերտութիւն եւ 73 պաշտօնէութիւն եւ 1880 օսմ. ոսկի տարեկան պիւտճէ: Համագումար՝ 34 վարժարան, 4750 աշակերտութիւն, 166 կրթական մշակ եւ 6079 օսմ. ոսկի պիւտճէ:

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ.-

Սա օրեր յառաջ կը տարուի Կեդրոնական վարժարանի մը բացման ծրագիրը, ընդ մէջ Քաղք. Ժողովոյ, Ուսումնական Խորհրդոյ եւ վարժարաններու բարձրագոյն երկու Ե. եւ Զ. կարգերը առանձին հաստատութեան մը մէջ առնել ու վրան աւելցնելով է-րդ դասարան մը, կազմել կորիզը բարձրագոյն վարժարանի մը: Արդիւնքը յայտնի չէ տակաւին, երբ այս տողերը գրի կ'առնենք, հետեւաբար մերինը պիտի ըլլայ մաղթանք մը այս տեսակ ծրագրի մը իրականացման, որով կու գայ խիստ կենսական կրթական պակաս մը լրացնել գաղութի մէջ:

Միւս գոյութիւն ունեցող նախակրթարանները բոլորեցին իրենց շրջանը, նախորդ տարիներու դրութեամբ, քանակով ու որակով միեւնոյն ազգուրն հունձքը տալով Հայկ. պահանջութեան: Անոնց պատկերացումն աւելի կարգ մը բարեփոխումներու եւ բանաւոր առաջադրութիւններու վրայ կանգ առնել, թերեւս աւելի օգտակար ըլլար, բայց մեր տա-

րեկան տեսութեան սահմանէն դուրս ձգել ստիպուած ենք զանոնք:

ԳԱՂԹԱԿԱՆԱԿԱՆ.–

Սահմանակից հայաձայնարէն հասած յետամնաց եւ հատակոտոր կարաւաններ, իրենց կիսամեռ շունչը Սուրբոյ կայոյտին տակ առնող, որոնց մեծամասնութիւնը կիներ՝ հարէմներու մէջ արգելափակուած, ոմանք փախստական, ոմանք ալ զիրենք վար դնողներու կողմէ թոյլատրուած: Շատ չեղաւ անոնց թիւը անցնող տարուան մէջ, ամէնէն աչքառու կարաւանն էր Արաբկիրինը, որ Հալէպ հասաւ 1927 Հոկտեմբերին, որը կը բաղկանար 35 կիներէ ու պղտիկներէ: Թերեւս ընդհանուր թիւը կ'անցնի 2-300ը մէկ տարուան մէջ, բայց ամէնքն ալ անէծքը իրենց շրթներուն վրայ ու մորմոքը իրենց սրտերուն մէջ, եկան միանալ իրենց սահմանամերձ ազգակիցներուն:

Սուրբոյտէն դուրս՝ ծովերէն անդին արտագաղթը, կորսնցողք իր նախկին թափը, բաղադրամամբ նախանցեալ տարիներու: Մեկնողներու աննպաստ լուրերը իրենց տեղերը նստեցուցին մնացողները: Միայն թէ Հարաւային Ամերիկա ստուարաթիւ Մարաշիներ քաղց տարաւ Հալէպէն: Անցեալ տարի 400, այս տարի 300 Մարաշիներ Հալէպէն Պրազիլիա եւ Ս. Բավլօ անցան, ուր կը լսենք թէ գացողներու տնտեսական վիճակը միթաբարկան է ընդհանուր առմամբ, տրուած ըլլալով որ անոնք մեծամասնութեամբ արհեստաւորներ ըլլալով յաջողած են երկրին արհեստական եւ ճարտարաւորուեցողական ասպարէզները մոռտ գտնել ու դիրք գրաւել:

Իսկ Հալէպի Կեդրոն քաղաքի մէջ, քէմբերու տակ տեղաւորուած գաղթականներու բնակարանի հարցը, սուր հանգամանք մը ստացաւ անցնող տարուան մէջ: Եկուորները Կիլիկիոյ պարպումի յաջորդ օրերուն, տեղաւորուած հին պետական եւ անհատական պատրաստ շէնքերու մէջ եւ կամ ուրիշին հողին վրայ կառուցուած հիւղակներու տակ, ոմանք տարեվճարով եւ ոմանք առանց տարեվճարի: Բայց ներկայ տարուան ընթացքին, օտար հողատէրերն ու բնակարանատէրերն սկսան նեղել քէմբարակները, որոնցմէ կը պահանջուէր պարպում եւ վարձագետներու վճարում: Կառավարական կրկնակ հրամաններու վրայ Առաջնորդարանը ստիպուեցաւ պարպել Կէօք Մէյտանիի պետական վարձագետանոցը եւ հոն գտնուած գաղթականները տեղաւորել ազգապատկան վայրերու մէջ: Միւլէյմանիյէի քէմբէն 150 ընտանիքներու հիւղակները, լայն պողոտաներու բացման պատճառաւ, Քաղաքապետութեան կողմէ անմիջական քանդումի տակ կը գտնուէին տակաւին: Նոյնպէս Զէյթունցիներու բնակած էսատ փաշայի շէնքին կալուածատէրը պարպումի եւ վճարումի դատ բացած է Առաջնորդարանի դէմ: Հետեւաբար առժամանակ տեղաւորման զրուցիւնը, ուրիշին սեփական հողերու վրայ կարելի չէր շարունակել:

Այս մղձաւանջը ոչ ալ կարելի էր լուծել տեղական ու ազգային նիւթական միջոցներով, հետեւաբար անմիջական օգնութեան հասաւ Ազգերու Դաշնակցութիւնը, որ Լիկայի Սուրբոյ ներկայացուցիչ Մ. Պրիւնիյէի նախագահութեամբ կազմեց յանձնաժողով մը, որուն կ'անդամակցին ի մէջ այլոց Մ. Տըմօլէյտէր եւ Ա. Մազլումեան: Սոյն մարմինը գնեց քաղաքիս ծայրը 40,000 քառ. Մէթր տարածութեամբ գետին մը, որուն վրայ կառուցուելիք տաղաւարներու մէջ պիտի տեղաւորուէին հետզհետէ էսատ փաշայի եւ Կէօք Մէյտանիի 200ի մօտ գաղթականները: Շինութեան աշխատանքները սկսած են արդէն ու կը տարուին յառաջ:

Այս առթիւ գոհունակութեամբ յիշատակելի է Բամատանիյէի մէջ ազգապատկան գետնի մը գնումն ու վրան 26

սենեակներու կառուցումը, որոնք լրացան 1927ի Օգոստոսին: Այս գաղթականը շինուած է Բարեգործականի, Տեարք Պատրիկ Կիւլպէնկեանի եւ Գարակէօզեանի հարազատներու միացեալ նիւթական օժանդակութեամբ:

ՆՈՐԱՇԷՆ ԳԻԻՂԵՐ.–

Հայ գիւղացին տարիներով իր հայրենի հողէն, քարէն ու ջուրէն բաժնուած, բռնադատուած էր կանգունով ու օխայով հաց ճարելու իրեններուն, օտար քաղաքներու թոհ ու բոհին մէջ, մինչդեռ ան սորված էր արեւէն ու քարէն հանել իր հացը: Վերջացող տարին եղաւ վերադարձ մը արեւին ու քարին հայ շինականութեան համար, եթէ ոչ իր մայրենի օրրանին գէթ օտար եւ հիւրընկալ ափերու վրայ, ուր անոնք եղան դարձեալ հողին մարդիկը եւ հացին աղբիւրը:

Հալէպի արեւմտեան կողմը, Ամբքի դաշտին մէջ ունեցանք երկու նորաշէն հայ գիւղեր: Առաջինը՝ Սօղուք-սու, Ազգերու Լիկային կողմէ գնուած եւ Գրքգիսանէն հոն փոխադրուած 50 հայ ընտանիքներու յատկացուած: Բնակարաններու շինութիւնը մեծ մասամբ աւարտած ըլլալով, սկսած է հողամշակոյթի. գիւղը օդասուն եւ ջրառատ ըլլալով կը խոստանայ մեծ արդիւնք տալ:

Հայ շինականը հագիւ թէ բարձրացուցած իր տնակին պատերը, կանգնեց անոր կողքին իր ազգային բարոյական շէնքը: Սօղուք-սուի նորահաստատ հայութիւնը 1928 Փետրուարին ունեցաւ ընդհանուր ժողով մը եւ ընտրեց 5 հոգինոց յանձնախումբ մը իր մէջէն, որ պիտի ղեկավարէ գիւղական գործերը:

Այս սրտապնդիչ արձանագրութեանց վրայ կրնանք աւելցնել ուրիշ մը. որով 1928ի մարտին Գրքգի խանի մէջ լրացաւ գնումը Տիկ. Մայրից Քիւլպէնկեանի արտին, որը պիտի յատկացուի Գրքգի խանի մէջ բնակիլ ուզող 20 արհեստաւոր ընտանիքներու: Սոյն գետինը գնուած է 210 օսմ. ոսկիի, ամէն ընտանիք պիտի վճարէ առաջին առթիւ 3-ական օսմ. ոսկի, իսկ մնացած գումարը պիտի հայթայթէ հայ Գաղթ. Գն. Կոմիտէն, որ մինչեւ 3 տարի յիշեալ 20 ընտանիքներէն ետ պիտի առնէ իր փոխատուութիւնը:

Երկրորդ նորաշէն հայ գիւղը կը գտնուի ընդմէջ Բիհանիյէի եւ հարիմի, Ասկէր Չայրը կոչուած հողամասին մէջ, ուր պիտի կառուցուին 250 հիւղակներ: Այժմ արդէն 100 ընտանիք Հալէպէն փոխադրուած է հոն, ուր գիշեր ցերեկ յառաջ կը տանին իրենց աղիւսաշէն բնակարաններու ամբողջացումը: Յուսալի է որ մինչեւ ձմեռնամոռտ կարելի ըլլայ լրացնել զանոնք: Ներկայիս այրերն են որ կը զբաղին գիւղին շինութեամբ, որոնք կը խնամուէին ու կը կերակուրէին Լիկայի յանձնաժողովի կողմէ եւ անոնց Հալէպ մնացած ընտանիքներուն կը վճարուի օրական անձ գլուխ 6-ական զրշ. ողջ: Յառաջիկային, բացի բնակարաններէ, անոնց պիտի տրուին նաեւ լժկան, արջառ, սերմնացու եւ այլ ապրուստի միջոցներ մինչեւ առաջին հունձք: Այս ծախքերն պիտի վերադարձուին գիւղացիներու կողմէ հետզհետէ, երբ անոնք դառնան ինքնաբաւ եւ բարեկեցիկ:

Գիւղը մկրտուած է Հայկաշէն, որուն շինութեան ինքնութիւնը յղացուած է Ազգերու Դաշնակցութեան կողմէ, եւ որուն համար նախատեսուած ծախքերն կը հոգացուին Եւրոպական զանազան բարեսիրական ընկերութիւններու նպաստով:

Հայկաշէնի մէջ նաեւ մարմին առաւ շուտով ազգային կազմակերպութիւն մը, բաղկացած 7 հոգինոց մասնախումբէ, որ պաշտօն ունի զբաղելու գիւղին հասարակական գործերով. այս մարմինը ենթարկուած է Սուրբոյ Սահմանադիր ժողովոյ երեսփոխան Տիար Մ. Տ. Գալուստեանի, որուն տարած աշխա-

տանքները իսկապէս գնահատելի եւ շնորհաւորելի են:

Այս երկու դաշտային նորաշէն հայ գիւղերէն զատ 1927 տարին մեզի տուաւ ուրիշ մը՝ Նոր Զէյթուն, իր նորածին բոյնը հաստատեց Սուէյտիոյ լեռնամասին մէջ: Գիւղը կը բաղկանայ 32 տնուոր զուտ Զէյթունցիներէ եւ կառուցուած է դարձեալ Ազգ. Դաշնակցութեան Սուրբոյ նոյն յանձնաժողովի կողմէ: Այս զատ հայկական լեռնամասին մէջ, իրարմէ մէյմէկ ժամ հեռաւորութեամբ, արդէն ունինք կէս երկվեցեակ մը հայ գիւղեր, որոնցմէ Պիթիսար իր հրաշալի բնավայրով կը ներկայացնէ փոքրիկ Զուլիցերիա մը, ուր կը դիմեն Հալէպէն օդափոխութեան համար դացողներ, մաքուր օդի եւ ջուրի հետ, շուք մը ծծելու եւ ապրելու տենչէն բռնուած: Այս գիւղերը ունին արդէն իրենց առանձին եկեղեցին, դպրոցը եւ ազգ. կազմակերպութիւնը, որոնց բոլորին դարձեալ կը հսկէ Տիար Մ. Տէր Գալուստեան, իր ազգասէր, եռանդուն նուիրումներով: գիւղացիներու հասոյթի գլխաւոր աղբիւրն է շերմաբուծութիւն, կան նաեւ դալապործներ, սանտրազործներ եւ ածխագործներ: Գիւղը մայր երակն է քաղաքին, ու ինչ խօսք որ Սուրբահայ գիւղերը սիրան ու հոգին են բովանդակ Սուրբահայութեան: Աւելի հոծ հայ նորաշէն գիւղերու հայութեան մաղթանքը, օրհնութեան մը նման մեր շրթներուն վրայ՝ կը փակենք այս մասը:

Հ. Բ. Ը. ՄԻՈՒԹԻԻՆ.- Տեղական մասնաճիւղը 1927ի շրջանին ծախսած է մօտ 2500 օսմ. ոսկի, որբանոցի, աշխատանոցի, ապաստանարանի, գաղթատունի եւ վարժարաններու համար: Այս գումարին 1/5ը գոյացած է տեղական աղբիւրներէ, անդամավճարներով եւ նուիրատուութիւններով, մնացեալը բերուած է Եգիպտոսի Կեդրոնէն, որով այս հաստատութիւնը եղած է սպառողական, նպաստաւորուած Բարեգործականի սնուկէն:

Վերջերս Բարիցի Ընդհ. Տնօրէնութեան հրատարակած տեղեկագրէ մը կը քաղենք այն մասերը, որոնք նպաստի ձեւին տակ յատկացուած են Հալէպի եւ շրջանակներու, 1927 տարուան մէջ:

Տեղւոյս պատասպարան-աշխատանոցին ծախսած է 163 Եգիպ. Ոսկի, ուր պատասպարուած են 35 հայուհիներ, բռնագրաւումէ ձերբազատուած, իսկ 46 նորեկներ ընդունուած եւ նոյնքան մըն ալ ճամբուած: Անոնք զբաղած են ձեռագործով, գորգաշինութեամբ եւ կարեղէններով, փոխան օրավարձքի: Բաց աստի պահած է գաղթատուն մը, ուր կը բնակին չնչին վարձքով մը անոնք, որոնք ի վիճակի չեն առանձին սենեակ վարձելու: Մերերուն եւ անկարներուն բնակութիւնը եղած է բոլորովին ճրի: Պատասպարան-աշխատանոցի մէջ 1926էն ի վեր հաստատուած է ապուրի ձեռնարկ մը, որմէ հարիւրաւոր անօգնական գաղթականներ օրական ճրի ճաշ կը ստանան:

Մանչերու կայանին մէջ պատասպարուածներու թիւը եղած է 50, ինքնաբաւ մեկնողներ՝ 14, նորեկ ընդունուածներ՝ 13: Այս որբերը կը հետեւին արհեստներու, հայ եւ օտար արհեստաւորներու մօտ օրավարձով, ուսկից կը զեղչուի իրենց պատասպարութեան ծախքը եւ մնացեալը կը պահուի իրենց հաշւոյն: Կայարանի տարուայ մը ծախքը եղած է 600 Եգիպտական ոսկի:

Նոյնպէս մասնաճիւղը կարելի աջակցութիւնը ընծայած է նեղութեան մատնուած գաղթականներուն: Ինչպէս դրամական նպաստներ եւ գործիքներու գնում այն արհեստաւորներուն, որոնք գործիքի չգոյութեան պատճառաւ չեն կրցած իրենց արհեստը ի գործ դնել եւ ապրուստին հոգալ: Այսպիսիները աշխատիլ սկսելէ յետոյ, մաս առ մաս վերադարձուցած են Միութեան ստացած գումարները: Այս տեղեկագրէն

յայտնի կ'ըլլայ որ Հ. Բ. Ը. Միութեան Սուրբոյ իր այս ձեռնարկներուն համար ծախսած գումարը եղած է 1927ին 12332 Եգիպ. ոսկի:

Մասնաճիւղը, Շիրակի աղէտեալներուն համար 300 օսմ. ոսկի, նոյնքան մըն ալ «Որբերու Կիրակի»ի առիթով հանգանակած եւ արդիւնքը դրկած է պատկան վայրերը: Նոյնպէս 400 օսմ. ոսկիի մօտ կրթական նպաստ մը բրած է իր ընդհանուր պիւտճէն, Հալէպի եւ շրջակայ վարժարաններու համար: Միութեան հիմնարկութեան 22րդ տարեդարձը տօնուեցաւ 928 Մայիս 13ին, Ազգ. Մանկապարտէզի մէջ, ուր կարդացուեցաւ Միութեան 22 տարուան կեանքն ու գործերը, ինչպէս նաեւ տեղական մասնաճիւղին տարեկան ելմտական ու բարոյական հաշուետուութիւնը: Այս առթիւ պէտք է գնահատանքով արձանագրել Մ. ճիւղի Ա. պետ նաեւ Միութեան պատուոյ անդամ Տիար Ա. Մալլումեանի գործունէութիւնը, որով երկար տարիներէ ի վեր ազգօգուտ ծառայութիւններ մատուցած է Բարեգործականին:

ՀԱՅ ԱԶԳ. ԿԱՐՄԻՐ ԽԱԶ.-

Համազգային հաստատութիւն մը՝ որուն նշանակելի գործը եղաւ նոր դարմանատան մը շինութիւնը: Սա պահուսի ձեռին ունիմ այս հաստատութեան տարեկան տեղեկագիրը, որով :927 տարուան մէջ դիմած են 6579 երկսեռ հիւանդներ եւ զանազան դարմանումներով օգտուած: Տարեկան ընդհ. պիւտճէն եղած է 910 օսմ. ոսկի, որուն 600ը արտասահմանի հայ եւ օտար բարեսիրական հաստատութիւններէ եկած, 110՝ դարմանատան հասոյթէ, 37՝ տեղական անդամավճարներէ, իսկ մնացեալը 1926ի աւելցած դրամէն գոյացած է: Մախքերու բաժնին մէջ, 110 օսմ. ոսկի դեղօրէից, 26՝ այլեւայլ, 40՝ գնուած գետնի մը, 650՝ դարմանատան շինութեան եւ 90՝ պաշտօնէից թոշակներու ծախսուած են: Բայց տեղեկագրի տակ աւելցուած ծանօթութեան կը տեղեկանանք, որ 1928 տարուան փոխադրուած է 280 օսմ. ոսկիի պարտք մը: Նոր դարմանատան գետնին ու շէնքին գացած է մօտ 950 օսմ. ոսկի եւ դեռ ամբողջացման համար պէտք կայ 700 ոսկիի: Այս տեղեկագրի հրատարակութեանէն ետք 1928ի առաջին ամիսներուն կատարուած է հանգանակութիւն մը 65, եւ պազար մը 100 օսմ. ոսկի հասոյթներով: Պարտքի նկատելի ծանրութիւն մը կը ճնշէ Հ. Կ. Խաչը, որուն վարիչներուն կը մաղթենք կրկնապատկուած ջանք ու յաջողութիւն:

ԿԻՒԼ ՊԷՆԿԵԱՆ ՄԱՅՐԱՆՈՑ.- 1928ի սեմին վրայ, յիշատակելի է Նիւ-Եօքսբանակ բարեհամբաւ ազգայիններէ Տիար Պատրիկ Կիւլպէնկեանի 10,000 տոլարի մեծագումար նուիրատուութիւնը, որով Հալէպի մէջ պիտի կառուցուի մայրանոց մը՝ ի յիշատակ բարերարին ողբացեալ տիկնոջ: Վեհ. Կաթողիկոսի նախագահութեան տակ կազմուած է յանձնաժողով մը որ առաջին առթիւ գնեց 2000 քառ. կանգուն հողամաս մը, քաղաքի Սիւլէյմանիյէ թաղի մօտ 350 օսմ. ոսկի արժողութեամբ: Յատակազիծը վերջնականապէս ձեռնուած ու պատրաստուած եւ նուիրատուին հաւանութեան ենթարկուած ըլլալով կը նախատեսէ մէկ յարի վրայ 10 անկողիննոց քառաշէն շէնք մը, որուն շինութեան հրամանագրի արտօնութիւնը խնդրուած է քաղաքապետութեանէն: Կը յուսանք յառաջիկայ տարի լրացած տեսնել մայրանոց ամբողջութեամբ:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ.- Այնքան միխիթարական չէ 1928էն ի վեր տնտեսական պատկերը Հալէպահայութեան. եթէ յառաջիկայ ամիսներուն ալ շարունակուին այսպէս ամուլ եւ ապրուստը սղած՝ փնտուել պիտի տան 1927ի ամիսները, որոնք համեմատաբար լաւ էին: Մանաւանդ ուտեստեղէններն յան-

կարծական բարձրացում մը ունեցան, իսկ շահի աղբիւրները՝ նուազում: Շատ բան չունինք աւելի մանրամասնութեանց մտնելու, միայն թէ կարգ մը գործնական միջոցներու կիրառկումը անհրաժեշտ է, մանաւանդ խնայողութեան տեսակէտով, որոնց վրայ կանգ առնելու տեղն ու ժամանակը հոս չէ: Սուրիահայ մամուլին էջերը, երանի թէ փոխանակ փցուն ըսի ըսաններու, այս գերազանցօրէն կարեւոր տնտեսական հարցերուն տրամադրուէին: Եզրափակելով այս բաժինը, անմիջապէս աւելցնենք, որ հակառակ տնտեսական այս աննախանձելի դրութեան մերայիններուն բոլորին ալ ձեռքերը կը հասնին իրենց բերաններուն եւ ընկերային այն անհաւոր փստը - մուրացկանութիւնը - բարեբաղդաբար չի հասնիր անոնց դռներուն:

ԳՐԱԿԱՆ. - Սարսափելի ժլատ եւ ամուլ գետինէ մը ի՞նչ կարելի է վերցնել որպէս գրական հունձք: Ամօթ է, որ ըսեմ թէ 35,000 հայութեան մը մէջ կը շրջաբերին միայն 600ի չափ տեղական եւ արտասահմանի հայ թերթեր, ազգազուն թիւ մը, որ սակայն կը դիեցնէ քանի մը պատիկ օթլախճի ընթերցողներ: Ասիկա շատ ցաւոտ ու թարախոտ հիւանդութիւն մ'է, որուն վրայ փոխանակ կանգ առնելով ցաւիլ եւ ցաւցնելու մեր ընթերցողները, կ'անցնինք արձանագրելու մեծ ու պզտիկ գրական երեւոյթներ, որոնք ծնունդն են անցնող տարուան:

ՍՈՒՐԻԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆԸ. - 1927ի ամբողջ կազմուեցաւ ու իջաւ հրատարակ իր «Եփրատ» եռօրեայ հայաթերթով: Անոր ծրագիր-կանոնագիրը նախատեսած է 50 բաժնետէրերու մասնակցութիւնը, որոշ տարեվճարներով. ու ըստ կանոնագրի՝ այս թիւին կէսովը սկսաւ գործել, յուսալով որ կ'ամբողջանայ ընդհանուր սահմանուած թիւը: Սակայն դժբաղդաբար ոչ թէ ամբողջացում՝ այլ գրուողներէն գտնուեցան վերագարձողներ, կէս ճամբան չի կտրած: Իր

ծրագրին մասը կը կազմէր, աւելի լայն գետնի մը վրայ ընդարձակել իր գործունէութիւնները, ինչպէս հեղինակներ քաջալերել, դասագիրքերու հրատարակութիւն եւն. եւն., բայց աւելորդ է ըսել թէ՛ ան հազիւ կրցաւ «Եփրատ»ի գոյութեան հարցով զբաղիլ, այլեւս ո՞ր կը մնար վերջին մասը: Մաղթելի է որ այս օգտաշատ կազմակերպութիւնը փոխանակ նիւթապէս եւ բարոյապէս տկարութեան նշաններ ցոյց տալու, զօրանար ներսէն ու դուրսէն, իր առաջադրած գրական աշխատութիւնները ի գլուխ հանելու պայմանաւ:

Որպէս լրագրական ձեռնարկ ունեցանք երկու նոր թերթեր, մին «Եփրատ», 927 Յուլիսի սկիզբը լոյս տեսած, որ կը շարունակէ հրատարակութիւնը շաբաթը երկու անգամ: Միւսը՝ «Նոր Աւետարներ» կիսամսեայ պարբերաթերթ որ 927ի Դեկտեմբերէն ասդին կը հրատարակուի կէսը հայերէն եւ կէսը հայատառ թրքերէն, որպէս օրկան Հայ Աւետարանականներու:

Անդրադառնալով գրքերու եւ հեղինակութեանց, հետեւեալներն են, որպէս տարուան մը երկունքի ծնունդներ, Տօբթ. Ճէպէճեանի «Սեռն ու սէրը», բժշկական գրքոյկ մը, Արտաւազդ Մ. Վրդ.ի «Տաթեւ» կրօնական տարեգիրքի Դ. հատորը, Ե. Ոսկերիչեանի «Սուրիական Ալպօմ»ի Բ. հատորը, Վեհ. Կաթողիկոսի «Կտակ»ն ու «Կիլիկեան Կսկիծներ»ը, Մերձ. Արեւելքի Լիկայի «Կեանքի Հարցեր»ը չափահասներու համար թարգմանութիւն մը, կրօնաբարոյական շունչով մը պատրաստուած: Այսքա՞ն պիտի հարցնէք գուցէ: Բայց ինչո՞ւ ըլլայ աւելին, երբ գրական մշակին արիւնքը, խոպան ժայռերու վրայ բացուիլ բռնադատուած են, դժբաղդ ճակատագրականութեամբ: Վախնամ թէ՛ գալ տարուան տարեկան տեսութեան մը նիւթ՝ այսքանն ալ չունենանք: Կը վախնամ ու կը սարսափիմ ալ:

«Սուրիահայ Տարեգիրք»
1929

Հայերը Լիբանանի մէջ

- 1927 Փետր. 22ին Առաջնորդարանը կը փոխադրուի յարմար շէնքի մը մէջ, ոչ շատ հեռու գաղթակայաններէն, Բըմէյլ քաղաքի մէջ ծովեզրեայ կողմը

- Համաձայն ամենավերջին վիճակագրութեան, Պէյրուսի եւ Լիբանանի զանազան վայրերուն մէջ հաստատուած են մօտաւորապէս 25000 ուղղափառ (օրթօտօֆս) հայեր

- Թեմերու մէջ (Զահլէ, Բայագ, Ալէյ, Ճիւնի, Ղազիր, Ճիպէյլ, Թրիփօլի, Սայտա-Սուր) երկուսն ուսանողութեան թիւն է 517, իսկ պաշտօնեաներունը՝ 24

Յրանսական կարճատեւ գրաւումէն վերջ, Կիլիկիոյ պարպումով, Սուրիոյ անհրապոյր անապատներէն հրաշքով վերապրող հայ խլեակներու համար սկսաւ տարագրութեան նոր շրջան մը:

Կիլիկիոյ հայութիւնը Յրանսական գրաւումի շնորհիւ շատ կարճատեւ ու երազի պէս վաղանցիկ շրջան մը բոլորելէ վերջ, ապաստանեցաւ զանազան երկիրներ, մասնաւորաբար Սիւրիական քաղաքներ՝ որոնք լինելով Կիլիկիոյ սահմանակից ու կլիմայով եւ տեղական պայմաններով ըստ բաւականին համապատասխան իրենց լքեալ հայրենիքին պահանջներուն, կարող էին գոհացում տալ իրենց անմիջական պէտքերուն: Արտահանած հայ բեկորները հիւրընկալող քաղաքներէն Հալէպն ու Պէյրուսը եղան ամենէն ստուարութիւ հատուածներու առջեւ իրենց դռները բացողները:

Աւելորդ չ'ըլլար միջանկեալ կերպով յիշել թէ գտնուեցան շատ մը հեռատես հայեր, որոնք Կիլիկիոյ պարպումէն առաջ, Ատանայի մէջ Օգոստոս Գի Աքթ անունով ծանօթ տեղական ինքնավարութեան յայտարարութեան միջոցին ապաստանեցան Սիւրիական քաղաքներ:

1921 տարուոյ վերջին ամիսներուն է որ Պէյրուս կ'ապաստանի առաջին կարաւանը, որուն կը յաջորդեն ուրիշներ: Տեղուոյ Հայ Ազգ. Միութիւնը, որ այդ շրջանին միակ Ազգ. Իշխանութիւնն էր, Յրանսական կառավարութեան եւ տեղացի համայնքներու բարեացակամութեան շնորհիւ Պէյրուսի զանազան թաղամասերուն մէջ հարկադրուեցաւ ապաստաններ ապահովել, չքաւորներու համար վրաններ ու սնունդ հայթայթել, սակայն գաղթականներու օրէ օր ստուարացող հոսանքին առջեւ, ինչպէս ուրիշ տեղեր, հոս ալ սկսաւ քէմբի դրութիւնը: Այսօր չափազանց սեղմ վիճակով տասնեակ հազարաւոր գաղթականներ պարունակող գաղթականներու ընդարձակ հողամասը, որ թափուր ու լքուած դաշտ մ'էր, Ազգ. Միութեան ու հողատիրոջ միջեւ գոյացած համաձայնութեան մը վրայ, յիսուն զինուորական վրաններով վերածուեցաւ փոքրիկ վրանաքաղաքի մը, Պատմասանատու յանձնախումբի մը հսկողութեան ներքեւ:

Քաղաքի զանազան մասերուն մէջ ապաստանած հայեր սկսան կեդրոնանալ հոն, վրաններուն յաջորդեցին տախտակեայ կամ թիթեղեայ աններկայանալի ու հակաառողջապահիկ պարագներ: Վրանաքաղաքը ունեցաւ նաեւ իր փոքրիկ շուկան, ուր տեղացիներէն շատեր կու գային գնումներ ընելու՝ առուծախի նպաստաւոր պայմաններէն հրապուրուած: Առա-

ջին վրանաքաղաքը կազմուած էր, սակայմ դեռ շատեր անապաստան էին, հետեւաբար հարկ եղաւ հիմնել երկու գաղթականայաններ միեւնոյն հողին վրայ, երկաթուղիի գիջով մը իրարմէ անջատուած: Այս երեք քէմբերէն զատ հիմնուեցան նաեւ երկրորդական քէմբեր ալ ոչ շատ հեռու կեդրոնական վրանաքաղաքներէն, որոնք ցարդ կը պահէին իրենց գոյութիւնը կրելով մասնաւորներու անունները:

Եկեղեցական, ազգային եւ կրթական կազմակերպութիւններու չգոյութիւնը յուսահատական կացութիւն մը ստեղծած էին, սակայն կազմակերպել անհրաժեշտ էր կարգ մը բանաւոր նկատումներով: Նիւթական միջոցներ բացարձակապէս անգոյ էին, եւ նպաստով ապրելու վարժուած գաղթական հատուածներու մէջ կը պակասէր գոհողութեան ու նուիրումի ոգին: 1923 Սեպտ. 17ին Տոհմունի հայր սուրբը տեղեկագիրով մը հայրապետական բարձր նկատուման յանձնեց քէմբերու անկերպարան վիճակը եւ անոր աղիտաբեր հետեւանքները, խնդրելով ազգային կազմակերպութեան համար հարկ եղած նիւթական ու բարոյական օգնութիւնները: Վայրավատին հօտին՝ վտարանդի հովուապետը իր 22 Սեպտ. Հայրապետական պաշտօնագիրով կը յայտնէր իր հաւանութիւնը իրաւասութիւն տալով ձեռնարկել կազմակերպութեան, վրանաքաղաքները բնագաւառային ու հողագրական սկզբունքով 7 շրջանակներու բաժնելով, որոնցմէ մէյմէկ ներկայացուցիչ նշանակելով հայր սուրբը կը կազմէ գաղթականայաններու առաջին թաղական խորհուրդը, որ Հոկտ. 12ին կը վաւերացուի հայրապետական պաշտօնագիրով, ու հոգեւոր հովիւ Գեորգ. Եփրեմ Մ. Վրդ. Նորակազմ թաղ. խորհուրդի ապաւինելով կը սկսի գործի, կը կատարէ փոխառութիւն մը եւ շինել կու տայ տախտակաշէն Առաջնորդարան մը՝ երկու յարկով եւ անոր կողքին փայտաշէն եկեղեցի մը ու վարժարան մը, վերջինը Ամերկ. Նպաստամատոյցին առնուած մեծ վրան մ'էր, 550 երկսեռ ուսանողներով եւ 12 կրթական պաշտօնեաներով: Յիշատակութեան արժանի պարագայ մ'է վարժարանի պիւտճէին փակումը առանց բացի, հակառակ նիւթական աղբիւրներու չգոյութեան: Եկեղեցիի, վարժարանի եւ ազգային մարմինի մը կազմակերպութեան այս պարագան մղում տուաւ գաղթականներու կազմակերպչական ոգիին, օրէ օր ծնունդ առնել սկսան զանազան Հայրենակցական Միութիւններ, իրենց նշանաբան ունենալով կարօտ ու անկար հայրենակիցներու պատասխանութեան եւ չքաւոր ուսանողներու դաստիարակութեան անհրաժեշտ պահանջները,

Պերույի Քարանթինայի գաղթականներ

անոնք միշտ ու ամէն առթիւ ջանացին քաջալերել եկեղեցական իշխանութեան կողմէ յանուն եկեղեցիի, վարժարանի կամ այլ բարենպաստակ գործերու կատարուող հանգանակութիւնները:

Կազմակերպութեան առաջին շրջանը լրացաւ 1923 Յունիս 25ին, Եփրեմ վարդապետի առաջն. տեղապահի պաշտօնով Հալէպ մեկնումով. նոյն ամսոյ 26ին Վեհ. Կաթողիկոսի կողմէ վրանաքաղաքներու կրօնական, կրթական եւ ազգ. գործերու ղեկը յանձնուեցաւ Կիլիկիոյ Միաբաններէն Խաթ Ծ. Վրդ. Աջապահեանի: 1924 Յունիս 24էն մինչեւ 1925 Յունիս 1 տեւող այս երկրորդ շրջանը վրանաքաղաքները օժտեց փայտաշէն, սակայն ներկայանալի եկեղեցիով մը ու վարժարանով մը նոյնպէս պատուաբեր ու օրուան պահանջներուն համապատասխան, երկսեռ ուսանողութեան թիւը բարձրացաւ 750ի, կրթական համեմատաբար աւելի բարձր պիւտճէն փակուեցաւ առանց բացի, եւ ժողովրդական հանգանակութիւններով կարելի եղաւ ապահովել եկեղեցւոյ եւ վարժարանի շինութեանց համար հարկ եղած խոշոր գումարները: Այս շրջանին կը զուգադիպի նաեւ Լիբանանի հայոց մարդահամարը եւ իբրեւ Լիբանանեան հպատակ արձանագրութեան խնդիրը: Այս շրջանին էր որ Լիբանանահայ գաղութը ունեցաւ իր ազգային գերեզմանատունը քաղաքին հիւսիսային ծառաստաններուն մօտ, շնորհիւ Վեհ. Կաթողիկոսի ծանօթ «Ափ Մը Հող» հայրապետական շրջաբերականին եւ Գերեզմանատան Յանձնախումբի անձնուէր ջանքերուն:

1925 Յունիս մէկին Եփրեմ Վրդ. վերստանձնեց իր պաշտօնը: Լիբանահայ Ազգ. կազմակերպութեան երրորդ շրջանն է այս: Ուսանողութեան օրէ օր աճող թիւը նկատի

առնելով վարժարանական նոր յարկեր աւելցան նախորդին վրայ, շինուեցան չորս հինգ խանութներ որոնք եկեղեցւոյ համար ապահովեցին 300 Սր. Ոսկի դահեկանի հասոյթ մը: Վերոյիշեալ շէնքերուն վրայ յետոյ աւելցաւ եկեղեցւոյ շրջանակին մէջ Անդրանիկեան Մանկապարտէզի շէնքը՝ իր յարակից խանութներով, որով կրկնապատկուեցաւ վերեւ նշանակուած հասոյթը: Աւելորդ չ'ըլլար նաեւ յիշել թէ կառավարութիւնը վրանաքաղաքներու ներքին անդորրութիւնը եւ մաքրութիւնը ապահովելու համար նշանակեց հայ մուխթարներ, ինչ որ չտուաւ ակնկալուած արդիւնքը գաղթականական խաւերու մէջ տիրող յարգանքի պակասութեան պատճառաւ: Այս շրջանին մասնաւոր եկեղեցիներ ու վարժարաններ շինուեցան Ամանոս եւ Անդր-Նահր անունով ծանօթ երկու գաղթականներու մէջ, որոնցմէ առաջինին մէջ կը բնակէին ամանոսաբնակ հայեր, իսկ անոր յարակից քէմբին մէջ Եոզգատցիներ, երկրորդին մէջ զանազան կողմերէ եկուող հայեր: Այս շրջանին կը զուգադիպին նաեւ եկեղեցիներու ու վարժարաններու նորոգութիւններ, ծխատիրական եւ այլ բարեկարգութիւններ, ուսանողներու թիւին աճումը, ինչպէս նաեւ Լիբանանի Գաւառական ժողովի ընտրութեան առաջին ու ձախող փորձը, որ ծնունդ տուաւ կուսակցական եւ հատուածական պայքարներու ու պառակտումներու:

Լիբանանի թեմական ու ազգային կազմակերպութեան չորրորդ շրջանը՝ 1926-1927 եղաւ աւելի արդիւնաւոր, Լիբանանահայ գաղութը կատարեց Գաւառական ժողովի ընտրութիւնը 1926 Յունիսին, որ յանգեցաւ Ազգ. Երեսփոխան ողբացեալ Վահան Վարդապետեանի սպանութեան՝ Սեպտ. 28ին Կաթողիկոսարանի սրահին մէջ յատենի Գաւառական

ժողովոյ: Այս ցաւալի դէպքը ատեն մը անգործութեան դատապարտեց Գաւառական ժողովը. վրանաքաղաքներու մէջ բաւական բնականոն կեանք ի բաց առեալ կարգ մը դատապարտելի դէպքեր գորս հոս յիշել աւելորդ է: Կրթական գործը բաւական գոհացուցիչ էր, հազար երկսեռ ուսանողներ երեք վարժարաններու մէջ: Հետզհետէ կ'արժարձուի Կիրիկիոյ Կաթողիկոսութեան եւ Երուսաղէմի Պատրիարքութեան միջեւ գոյուլթիւն ունեցող իրաւասութեան խնդիրը: Կիրիկիոյ նուիրապետը կը ջանայ իր իշխանութեան ենթարկել Լիբանանը, յենելով հոգատար կառավարութեան առ այդ ունեցած հաւանութեան եւ վաւերացման, մինչ Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը կը շարունակէ լիազօրել Պէյրութի, Դամասկոսի եւ Լաւոզիկէի փոխանորդները կամ տեսուչները: Պաշտօնական շնորհաւորութեան առթիւ տեղի կ'ունենան խաչածեւոմներ եւ կառավարութիւնը զարմանքով կը դիտէ երկուութիւն մը հայ հոգեւոր իշխանութեանց միջեւ:

Հինգերորդ ու ներկայ շրջանը աւելի փայլուն է: Էշրէֆիյէի թաղամասին մէջ կը շինուի, հոն հաստատուած հայկական քէմբի մը մօտ եկեղեցի եւ վարժարան: Երկար եւ տքնաջան աշխատանքներէ վերջ կը գումարուի Գաւառական ժողովը եւ կ'ընտրուի Լիբանանի առաջին Քաղաքական ժողովը: Ապա նկատելով որ վրանաքաղաքի փայտաշէն Առաջնորդարանը անհամապատասխան էր Գաւառական, Քաղաքական եւ ուրիշ ազգային ժողովներու նիստերուն, 1927 Փետր. 22ին Առաջնորդարանը կը փոխադրուի յարմար շէնքի մը մէջ, ոչ շատ հեռու գաղթականներէն, Բըմէյլ թաղամասի ծովեզրեայ կողմը, ուր 1927 Ապրիլ 13ին տեղի կ'ունենայ Քաղաքական ժողովի առաջին ու պատմական նիստը, որով ընտրուեցան Տնտեսական եւ Ուսումնական Խորհուրդներ, հաստատուեցաւ ազգային տուրքի դրութիւնը, որ վաւերացուեցաւ Գաւառական ժողովի կողմէ 1928 Յունուարին: Գանձումի դժուարութիւնները նկատի ունենալով Քաղաքական ժողովի եւ Տնտեսական Խորհուրդի անդամները անձամբ լծուեցան գործի: Ի սկզբան ազգային տուրքի դրութեան հետ անհաշտ, եւ նոյն իսկ կրթական ու հոգեւոր տուրքերէ խուսափող գաղ-

թականներ, ազգային վերին մարմիններու օրինակէն խրատուած, շուտով հաշտուեցան անոր հետ. բնական է որ եթէ պատկանեալ ազգային մարմիններ շարունակեն միեւնոյն նախանձախնդրութեամբ ու գոհողութեամբ նուիրուիլ, ազգատուրքը դիւրութեամբ կարելի պիտի ըլլայ բարելաւել կրթական եւ կրօնական մշակներու աննախանձելի կացութիւնը, բարձրացնել նոր սերունդի կրթական մակարդակը: Նոր թեմերու կազմութեամբ նոր կազմակերպութեան մը պէտքը անհրաժեշտ ըլլալով, կեդրոնը ինչպէս նաեւ բոլոր թեմերը ունեցան իրենց ծխատէր քահանաները ու վարժարանները:

Համաձայն ամենավերջին վիճակագրութեան, Պէյրութի եւ Լիբանանի զանազան վայրերուն մէջ հաստատուած են մօտաւորապէս 25000 ուղղափառ (օրթօօքս) հայեր, բոլոր կեդրոններու կրօնական, կրթական եւ ազգային գործերը յանձնուած են պատասխանատու ազգ. մարմիններու: Կեդրոնի գաղթականներու մէջ կան 6 նախակրթարաններ, մանկապարտէզի բաժիններով. 1800 երկսեռ ուսանողութիւն, 45 կրթական մշակներով: Թեմերու մէջ (Զահլէ, Բայազ, Ալէյ, Ճիւնի, Ղազիր, Ճիպէյլ, Թրիփօլի, Սայտա-Սուր) երկսեռ ուսանողութեան թիւն է 517, իսկ պաշտօնեաներունը՝ 24:

Յոյց տրուած պէտքի վրայ ձեռնարկուած է նաեւ վարժարաններ բանալ Պիքֆայա եւ Բաս Պաւլպէք: Տասնութթը ծխատէր քահանաներ կը գտնուին Պէյրութի եւ շրջակայքի մէջ: Պէյրութի եւ Լիբանանի եկեղեցիներու ու վարժարաններու ընդհ. պիւտճէն է 20719 Սր. թղթոսկի, որուն 583 Անգլոսկի կը վճարուի Հ.Բ.Ը. Միութեան կողմէ: Հ.Բ.Ը. Միութիւնը առաջին օրէն իսկ սկսած է տարեկան որոշ նպաստներ յատկացնել գաղթականներու, ինչպէս նաեւ թեմերու մէջ յաջորդաբար բացուող վարժարաններու: Ամերիկեան Նպաստամատոյցը իր որբանոցներէն ելած ուսանողներու համար կը վճարէ մասնաւոր գումարներ, ինչպէս նաեւ Ֆրանսական հոգատար կառավարութիւնը՝ կրթական նպաստներ իւրաքանչիւր տարեշրջանի համար:

Յակոբ Պալեան
«Սուրիահայ Տարեգիրք», 1929

Կեանքը Հալէայի քեմրին մէջ առողջապահական-բժշկական տեսակետ

Գրեց՝ Տօքթ. Բ. Սեւեան Մանրէաբան

- Սիւլէյմանիյէի քեմր. աւելի քան 10000 բնակիչ ունեցող քեմր
- Տիկ. Է. Ալթունեանի կաթի բաշխումէն օգտուած են ցարդ աւելի քան 3000 մանուկներ, որոնցմէ շատերու կեանքը փրկուած է այդ կաթին շնորհիւ:
- Քեմրաբնակ հայերու ընդհանուր առողջութիւնը սպառնալիքի մը ներքեւ չի գտնուիր

Ապագայ հայ սերունդը «Քէմր» բառը լսելուն ի՞նչ գաղափար պիտի կազմէ անոր մասին, չենք գիտեր: Ամեն հայու փափաքն ու մաղթանքն է որ ան չի հասկնայ այդ բառի իմաստն ու ստիպուի պատմութիւնները քրքրել անոր նշանակութիւնը ըմբռնելու համար. որովհետեւ ան, ապագայ սերունդը, այլեւս փրկուած քէմրի անտանելի մթնոլորտէն, պիտի ունենայ, կը սիրենք հաւատալ, իրեն յատուկ հանգստաւէտ ու առողջապահիկ բնակարանը, ինչպէս ունեցած էին իրենց նախահայրերն իրենց երբեմնի հայրենիքին մէջ:

Հայ քէմրաբնակներու ընկերային, տնտեսական, ուսումնական, եկեղեցական եւ այլ վիճակներու մասին խօսիլ կրնայ մեզ շատ հեռուները տանիլ, հոս պիտի բաւականանամ արագ ակնարկ մը պատգուներ անոնց առողջապահական-բժշկական ընդհանուր վիճակին վրայ թող որ սա իսկ այնչափ ընդարձակ նիւթ մ'է որ, ի հարկէ ստիպեալ, պատմականի եւ տնտեսականի մասին ալ մի քանի խօսք ըսենք լուսաբանելու համար:

Կիլիկեան վերջին պարպումին Հալէպ հասնող հայերը ի սկզբան քաղաքին մէջ տուներ վարձելով հոն բնակեցան, սակայն վարձքերու տարապայման բարձրութիւնը, իրենց վտիտ նիւթականին պատճառաւ, ստիպեցին գանոնք քաղաքին այլ եւ այլ մասերուն վրայ գտնուած տրամադրելի հողամասերու վրայ հիւղակներ շինելով հոն փոխադրել իրենց բնակութիւնը, գէթ առժամեայ կերպով, առանց մտահոգուելու ապագային որ, չէին կրնար գուշակել թէ ի՞նչ կը վերապահէ իրենց, իսկ կարեւոր թիւ մ'ալ, որոնց բացարձակապէս անմատչելի էին տուներու վարձքերը, Ազգ. միութեան կամ Հայրենակցական Միութեանց ձեռքով հայթայթուած վրաններու ներքեւ ապրեցան բաւական երկար ամիսներ եւ ի վերջոյ անոնց տեղերն ալ շինուեցան հիւղակներ:

Ընդարձակ տարածութեամբ հողամասերու վրայ անկանոն կերպով փորուած, գրեթէ իրարու կից տնակներն են այս հիւղակները, որոնց պատերը դուն ուրեք տախտակէ եւ յաճախ հողաղիւսէ շինուած եւ տանիքներն ալ առհասարակ երկաթ թիթեղներով ծածկուած են:

Այս տնակներէն իւրաքանչիւրը որոնք առ առաւելն հազիւ 20-25 քառակուսի մեթր տարածութեան մը վրայ շինուած են, ամբողջ ընտանիքի մը բնակարան, խոհանոց,

ննջարան, մառան, հիւրանոց ու աշխատանոցի տեղ կը ծառայեն:

Տաքն ու ցուրտը, հովն ու բուքը, անձրեւն ու ձիւնը առատօրէն ու ազատօրէն մուտք կրնան գործել հոն:

Ո՛չ մէկ հիւղակ իրեն յատուկ հորն ու գործարանն ունի, ասոնք հասարակաց են:

Իւրաքանչիւր քէմր իրեն յատուկ գործարանն ունի՝ արանց եւ կանանց բաժիններով:

Քէմրի յանձնաժողովներն, ի շարս ուրիշ հասարակական գործերու, տնտեսութեան կարելի եղածին չափ հոգ կը տանի անոնց մաքրութեան, եւ առողջապահական տնօրէնութիւնն ալ պէտք եղած հականեխականները չի զլանար:

Շատ համառօտ կերպով նկարագրուած այս հիւղակներու քով քովի գալովը կազմուած է քէմրը (հիւղախումբ):

Քէմրը խաչածեղ ճամբաները ոչ պահանջուած լայնութիւնը եւ ոչ ալ կանոնաւորութիւնը ունին. այս պատճառաւ շատ խճողուած է ան:

Հետեւաբար աւելորդ կ'ըլլայ ըսել որ հիւղախումբը առողջապահական ամենէն տարրական պայմաններն անգամ չի լրացներ: Ասոր վրայ աւելցնենք նաեւ սնունդի անբաւականութիւնն ու չարաչար աշխատանքէ յառաջ եկող մարմնական սպառումը:

Հիւղախումբերուն մէջ բառին իսկական իմաստով մըջնային աշխատութիւն մը կը տիրէ. ոչ միայն ցերեկներն այլեւ գիշերներու, մանաւանդ ձմռան գիշերներու կարեւոր մէկ մասը աշխատութեամբ կ'անցընէ հիւղաբնակ հայր, այր, կին թէ պատանի, մանչ կամ աղջիկ, ամէնն ալ գործի վրայ են, դպրոցական մանուկներն ու պատանիներն իսկ իրենց արձակուրդի օրերը աշխատութեամբ կ'անցընեն. պէտք է աշխատին որ ուտեն: Հայուն աշխատասիրութիւնն որչափ ալ գովելի ըլլայ, մարմնական տարողութենէն վեր այս յոգնաբեր աշխատանքը մարմինը շատ կը տկարացնէ, երբ մանաւանդ սնունդն ալ անբաւարար է:

Գալով հանդերձէններու, բարեբաղդաբար Հալէպի մեղմ ու արեւշատ կլիման բուրգէ հանդերձներու պակասը շատ զգացնել չի տար:

Նկատողութեան առնելիք ուրիշ աւելի կարեւոր պարագայ մը՝ ջուրի խնդիրն է:

Հալէպ մին է այն սակաւաթիւ մեծ ու բազմամարդ քաղաքներէն, որոնք ջուրի նուազութենէն կը տառապին. հիւղախումբերը բացառութիւն չէին կրնար կազմել եւ ասոնք աւելի շատ կը նեղուին. ջուրի պակասն հիւղախումբերու մէջ շատ զգալի է քան այլուր:

Քաղաքին մէջ ամէն տուն իրեն յատուկ հորն ունի, իսկ հիւղախումբերու մէջ 5-10-27 եւ երբեմն աւելի տուներ միանալով բացած են միակ հոր մ'որ այդքան ընտանիքներու խմելու եւ առտնին գործածութեան յատուկ ջուրը կը հայթայթեն. աւելի քան 300 հասարակաց հորեր կան որոնց համար 3000 հնչուկ ոսկիէն աւելի ծախուած են:

Մինչեւ երկու տարի առաջ սոյն հորերու բերանները մեծաւ մասամբ բաց էին, ինչ որ հորերու ջուրն աղտոտելու գլխաւոր պատճառներէն մին կը կազմէր. այս անպատեհութեան առջեւն առնելու համար ժողովրդեան մօտ տեղի ունեցող յորդորներուն հետեւանքով, այսօր ամէն հոր իր կափարիչը ունի: Այս միջոցաւ ջուրերու մաքրութիւնը մասնակի կերպով միայն ապահովուած է, օրուան մէջ, յաճախակի կափարիչը մէկ կողմ կը դրուի ջուր քաշելու համար եւ երբ նկատի ունենանք որ Հալէպի մէջ քամին ու փոշին տեւականօրէն կ'իջնեն, դիւրին է երեւակայել որ կափարիչները աւելի երեւոյթները փրկելու, քան թէ իսկապէս ջուրի մաքրութիւնն ապահովելու կը ծառայեն:

Հակառակ այս բոլորին, անցեալ 1927 տարուայ աշնան երաժշտութեան եղանակին մի քանի հորերու ջուրերուն մէջ ոչ արհամարհելի քանակութեամբ «քոլիպսիլ» տեսնուած է, առանց սակայն ժանտատենդի համաճարակ պատճառելու:

Փալով հիւղախումբերու օդին, թէեւ խճողումը անուրանալի է, եւ սակայն կարելի է գայն մաքուր ու առողջարար նկատել. Օդին չորութիւնը, մթնոլորտը չգոյութիւնը, կայուն ջուրերու բացակայութիւնը եւ մանաւանդ օդը աւելի սրբող քամիին տեւականութիւնը օդի մաքրութեան գրաւականն ու ազդակն են: Օդն ապականող գլխաւոր պատճառը փոշին է միայն, որ ոչ միայն հիւղախումբերու, այլ ամբողջ քաղաքին մէջ տարածուած է:

Այս պայմաններու տակ բնակող հիւղախումբերու հայերը առողջապահական շատ թերի եւ աննպաստ պայմաններու տակ կ'ապրին:

Ներկայ չափահաս սերունդը, որ իր մարմնոյն կատարեալ կազմութիւնը ստացած էր իր երբեմնի հայրենիքին մէջ լաւագոյն պայմաններու ներքեւ, շատ ալ ազդուած չի թուիր այժմու աննպաստ պարագաներէն, նոյն իսկ կան ու դեռ կ'ապրին ծերունիներ - աւելորդ է ըսել ցանցառ թիւով - որոնք հակառակ իրենց կրած չարչարանքներուն հին առողջութիւննին պահած են:

Կենդանի վկաներն ու օրինակները հին բարեբաստիկ օրերու:

Դժբաղդաբար միեւնոյնը կարելի չէ ըսել մատաղ սերունդին համար, որ մարմնոյն կազմութեան կատարելութեան չի հասած ձգեց հայրենիքը:

Խճողում, անբաւարար սնունդ, բարոյալքում ու մանաւանդ մարդկային տարողութենէ վեր չարչար աշխատութիւն երիտասարդ հայրերու եւ մայրերու առողջութիւնը խաթարելով տկարակազմ երախաներու ծնունդ կու տան:

Միեւնոյն պատճառներով մայրերու կաթն ալ նուազած է, յաճախ կը պատահիք երիտասարդ ու ըստ երեւոյթին քաղառողջ մայրերու, որոնց ստինքները պէտք եղած չափով կաթ չեն կրնար մատակարարել, երախաները պէտք եղած սնունդը չեն ստանար ու արդէն վտիտ մարմինը աւելի կը տկարանայ:

Հոս կարելի չէ լուրթեամբ եւ առանց շնորհակալութիւն

յայտնելու անցնիլ Տիկ. Է. Ալթունեանի կաթի կաթիլի բաշխումի մասին: Յիշեալ ազնիւ Տիկինն իր սեփական նախաձեռնութեամբ 8 տարիներէ ի վեր շաբաթական 1-3 սնտուկ խտացեալ ընտիր կաթ կը բաշխէ մանուկներուն: Այս կաթերը բացառապէս յատկացուած են Հայերու, որոնք կ'օգտուին նաեւ Տիկ. Ռեզլիի նախաձեռնութեամբ բաշխուած կաթի կաթիլէն, ի շարս ուրիշ Հալէպցի մայրերու:

Միայն Տիկ. Է. Ալթունեանի կաթի բաշխումէն օգտուած են ցարդ աւելի քան 3000 մանուկներ, որոնցմէ շատերու կեանքը փրկուած է այդ կաթին շնորհիւ:

Հակառակ խճողումի, ջուրերու անմաքրութեան սակայն, 1922 տարուայ մէջ, տարագրութեան առաջին ամիսներուն պատահած եւ սակայն ի գործ դրուած առողջապահական-նախազգուշական միջոցներու շնորհիւ սահմանափակ մնացած ու հազիւ 15-20 մահերու պատճառ եղող բժաւոր տեղէ եւ երկու տարի վերջ պատահած ու 50-60 մանուկներու մահուան տեղի տուող հարսանիթէն զատ ուրիշ տարափոխիկ հիւանդութիւններու համաճարակ պատահած չէ:

Հոս ի պատիւ հայ տանտիկնոջ պարտաւոր եմ յիշել, թէեւ յարաբերական, այլ տիրող պայմաններու հետ բաղդատելով այն շատ աչքառու մաքրութիւնը որ կը տիրէ քէմբերու մէջ: Ոջիլ բնաւ չկայ, լու եւ մլուկ քիչ են: Այս մաքրութիւնը, վերստին կրկնենք, յարաբերական է եւ չի կրնար անթերի համարուիլ, տեղական ու հոգատար բժշկապետութեանց եւ բարձր գօմիսէրութեան առողջապահական խորհրդատու Տօթթ. Տիկիէի գնահատութեան արժանացած է եւ իրաւամբ: Հայերն ստիպուած են ներկայ աննպաստ պայմաններու համակերպելով իրենց կեանքը տանելի ընելու միջոցներու վրայ խորհիլ եւ իրենց բնականոն կեանք մը ստեղծել, թէեւ ան դժուրակ եւ հեւ ի հեւ աշխատանքի, տեւական շարժումի, անդու անդադար աշխատանքի կեանք մը ըլլայ, յարմարումի օրէնքին է որ կը հպատակին:

Այսու հանդերձ թէեւ ցաւալի, բայց անուրանալի է որ երախաներն ու մանուկներն ամենէն աւելի անխնամ կը մնան:

Ասկէ հետեւցնելու չէ որ հայ մայրերու ընդոծին սիրոյ եւ գուրգուրանքի զգացումը պակաս է, ինչ օգուտ որ մայրերն ալ հայրերուն չափ իրենց օրապահիկը շահելու համար չարաչար աշխատելու ստիպուած ըլլալով կը հակադրուին մանուկներն իրենց բաղդին ձգելու:

Բայց այս անձկութիւնը իր ետեւէն կը քաշէ աւելի մեծ չարիք մ'ալ, շատ մը մայրեր ամուլ մնալու կամ վիժում ունենալու համար անբնական միջոցներու կը դիմեն: Անոնց բնական հետեւանքը կ'ըլլայ ոչ միայն ծնունդներու նուազումը - ինչ որ դեռ զգալի չէ բարեբաղդաբար - այլեւ շատ մը երիտասարդ մայրերու տեւական ամուլութեան ու կանացի այլագան հիւանդութեանց ենթարկուիլը: Յաւալի է տեսնել պառաւ ջատուկներ որոնք չնչին վարձքի մը փոխարէն նման ընկերական ոճիւրի մը գործադրութիւնը կը քաջալերեն եւ այս այնքան գաղտնօրէն որ օրինական որեւէ հետապնդում կարելի չ'ըլլար:

Ամփոփելով մեր խօսքը իբրեւ եզրակացութիւն հետեւցնենք որ քէմբաբնակ հայերու ընդհանուր առողջութիւնը արհամարհելի սպառնալիքի մը ներքեւ չի գտնուիր:

Փալով քէմբաբնակներու քով տեսնուած հիւանդութիւններու, անոնց մասին առանձին առանձին խօսիլ չ'արժեք, ինչպէս ամէնուրեք՝ հիւղախումբերու մէջ ալ ամէն տեսակ հիւանդութիւններ կը տեսնուին, սակայն կ'արժէ անոնցմէ մի քանիին վրայ համառօտ տեղեկութիւններ տալ, մանաւանդ ընկերական չարիքներու կարգը դասուած հետեւեալներու վրայ:

Գնտախտային հիւանդութիւնները - հիւժախտ - (թոքային, ոսկրային, մորթային գնտախտի ձեւերու ներքեւ) տարաբաղադար անզգալիօրէն այլ սակայն տեւականապէս աւելնալու վրայ են: Որոշ կարծիք յայտնելու, չոր թուանշաններ ցուցնել կարենալու համար աչքի առջեւ կանոնաւոր վիճակագրութիւն չունինք, բայց առօրեայ դիտողութիւններ բերած են մեզ այս եզրակացութեան:

Վերջին վեց ամսուան մէջ միայն Սիւլէյմաիյէի քէմբին, հիներէն գատ, 17 նոր վարակեալներ (թոքային գնտախտ, թոքախտ կամ հիւժախտ) դիմած են Կ. Խաչի դարմանատունը: Աւելի քան 10000 բնակիչ ունեցող այս քէմբին համար 17 հիւանդ շատ չպիտի համարուէր եթէ այս 17էն գատ ուրիշ թոքախտաւորներ գտնուած չըլլային. սակայն վստահաբար գիտեմ, որ կան հիւանդներ, որոնք ուրիշ դարմանատուներ դիմած են կամ կան ուրիշներ ալ որ այլեւայլ բժիշկներու կը յաճախեն, որով այս թիւը գուցէ կրկնապատկել կամ եռապատկել պէտք ըլլայ թոքախտաւոր նորավարակներու մօտաւոր թիւն ունենալու համար եւ եթէ անոնց վրայ աւելցնենք հինէն գոյութիւն ունեցող թոքախտաւորներն ալ կ'ունենանք ահաւոր թիւ մը դատապարտեալներու եւ վարակման վառարաններու:

Տենդաւոր հիւանդութիւններէն ջերմը շատ քիչ է անոնց մօտ, որոնք Հայկպէն չեն հեռանար եւ արդէն քիչ առաջ յիշեցինք, որ ջերմաբեր մժեղները գոյութիւն չունին, եթէ իրենց հայրենիքին մէջ վարակուած ըլլալով ջերմի միասին Հայկպ բերողներ կան, անոնք ալ հետզհետէ դարմանուելով առողջանալու վրայ են:

Օղեմոլութիւնն ալ ընկերական հիւանդութեանց կարգը դասելով անոր մասին կ'արժէ խօսիլ:

Տարագրութեան սկզբնաւորութեան առաջին ամիսներն ու տարիները օղեմոլութիւնը մեծ թափով տարածուիլ սկսաւ ժողովրդեան մէջ, իրենց հայրենիքին մէջ բերանն օղի չդնողներէն ոմանք իսկ սկսան օղի խմել եւ եղաւ ստեղծ մը որ անոր յարածուն տարածումն արգելելու համար հայրենակցական միութիւններ մեծ ջանքեր թափեցին, որովհետեւ

օղեմոլութեան երեսէն հիւղախումբերու մէջ կազ ու կոիւ եւ երբեմն ալ ոճիրներ տեղական կառավարութեան ուշադրութիւնը գրաւելու աստիճան շատցան:

Բարեբաղադար այս վիճակը 1-2 տարի տեւելէն վերջ այսօր օղեմոլութիւնը գգալիօրէն պակսած է եւ օղի խմելու համար գինետուները յաճախող քէմբաբնակները մատի վրայ կը համրուին:

Ուրախալի ուրիշ պարագայ մըն ալ սա է որ սեռային հիւանդութիւններ բաղադատաբար քիչ են, բայց հետզհետէ տեղի ունեցող շիճուկային քննութիւններ երեւան կը հանեն որ սեռային ժառանգական հիւանդութիւններ, ի մասնաւորի սիֆիլիս, մեր կարծածէն ու ենթադրածէն շատ աւելի են:

Ինչ օգուտ որ երեւան հանուած այս ահաւոր հիւանդութեան ենթակաները գիտական պայմաններով չեն կրնար դարմանուիլ, միշտ նիւթական անձկութեան պատճառաւ ու սերունդի մը ծնունդ կու տան եթէ ինքնաբերաբար չվիժին, ինչ որ յաճախադէպ է:

Քաղցկեղի դէպքեր բացառութիւններ են:

Յաճախադէպ հիւանդութիւններէն մին է թանչքը, ամիպային թանչքը (dysenterie): Այս հիւանդութիւնը հայերու բնագաւառներու մէջ բացառաբար տեսնուած հիւանդութիւն մըն էր, տարագրութեան ընթացքին շատեր վարակուեցան անկէ եւ չդարմանուած վերադարձան հայրենիք - մի քանի ամիսներ վերջ դարձեալ հետերնին հայկպ բերին:

Անցեալ 1927 տարուայ աշնան մեծ համեմատութիւններ առաւ, ու բարեբաղադար առանց մահ պատճառելու եւ սակայն երկար ստեղծ շատերուն տառապելուն եւ անգործութեան պատճառ եղած է: Քիչ առաջ յիշուած Չուրերու անմաքրութիւնը քիչ չափով չէ որ նպաստած է անոր տարածուելուն:

Ահա Հայկպի առողջ-բժշկական վիճակը, կրնայ ըսուիլ որ ան միջակէն բարձր է եւ նոյն իսկ գոհացուցիչ, քանի որ վիճակագրութեան նայելով - թէ եւ թերի - ծնունդները գոնէ հարիւրին 50 աւելի են:

«Սուրիահայ Տարեգիրք», 1929

Պատմութիւն Ինքնաշարժային Արեւելքի Նպաստամատոյցի Սիւրիոյ Ծրցանի

Գրեց՝ Ֆրէնք Ա. Մարչ (վարիչ)

- 1921ին եւ 1922ին հայ գաղթականներու մեծ հեղեղ մը թիւրքիայէն արշաւեց դէպի Սիւրիա: մերձ. Արեւ. Նպաստամատոյցը
- ձիւնիյէի աղջկանց որբանոցը սկսաւ 1923ին, հոգալու համար Գոնիայի եւ Կեսարիոյ փոքրիկ աղջիկները
- Սայտայի ծովեզերեայ որբանոց. հիմնուեցաւ 1922ին՝ Տիւ. Քոլֆի կողմէ, 12-16 տարեկան աղջկանց համար
- 1923 Ապրիլին, փոքրիկները փոխադրուեցան Սայտա, եւ յառաջ եկաւ ամէնուն յայտնի «Թոնչնոց Բոյն»ը: Երախաներուն թիւը միջին հաշուով եղած է 500

1915ին Սիւրիոյ մէջ գոյութիւն ունէր նպաստի ժամանակաւոր կազմակերպութիւն մը՝ Սիւրիոյ Նպաստամատոյցի Ամերիկեան յանձնաժողով անուան տակ: 1915 Նոյեմբերին սոյն յանձնաժողովը միացաւ Հայոց նպաստամատոյցի Ամերիկեան յանձնաժողովին՝ որ կը գործէր Պոլիս, այսպէս կրելով Սիւրիոյ եւ Հայոց նպաստամատոյցի Ամերիկեան յանձնաժողով անունը: Սոյն միացեալ ընկերութիւնը գործեց մինչեւ 1918, երբ ուրիշ ազգերու եւս մատուցած ծառայութեանց պատճառաւ, յորջորջուեցաւ Մերձ. Արեւ. Նպաստամատոյցի Ամերիկեան յանձնաժողով: Այսպէս կը տեսնուի որ Ամերիկեան 13 տարիներէ ի վեր յառաջ կը տանի նպաստի գործը՝ Սիւրիոյ մէջ:

«Արձանագրութիւնները կը ցուցնեն, որ Մերձ. Արեւ. Նպաստամատոյցն ու իր նախորդները փրկած են մօտ մէկ ու կէս միլիոն կեանք, մեծաւ մասամբ մանուկներ», եւ այս թուին աչքառու մէկ մասը Սիւրիոյ մէջ:

Սկիզբէն մինչեւ ցարդ կատարուած նպաստի գործը կրած է մեծ փոփոխութիւններ: Նախապէս ան կը բաղկանար՝ ապուր, հաց եւ հագուստ բաշխելէ:

Զինադադարի ժամանակները Կարմիր խաչն ալ կը գործէր Սիւրիոյ մէջ, բայց որովհետեւ ան չէր կրնար լծուիլ նպաստի յարատեւ աշխատանքին, որբանոցներ հիմնելու ծրագիրը

ստանձնեցին Նպաստամատոյցի նախահայրերը:

Բազմաթիւ որբանոցներ բացուեցան, եւ պատասխարեալներու թիւը օրըստօրէ բազմացաւ, մինչեւ որ 1923ին հասաւ գագաթնակէտ մը, որմէ յետոյ ենթարկուեցաւ աստիճանական ու գգալի նուազմանց, բայց եւ այնպէս գործերը աւելի բարելաւուեցան:

Նպաստամատոյցի Սիւրիոյ շրջանի երբեմնի տնօրէն՝ Մր. Չ. Ֆաուլի քաղած հետեւեալ իրողութիւնները կ'ուզէի ներկայացնել.-

Ն Պ Ա Ս Տ Ի Գ Ո Ր Ծ Ը Ս Ի Ի Ր Ի Ո Յ Մ Է Զ, 1919-1923

Ապուրի խոհանոցներ, 60 զանազան կեդրոններու մէջ, կերակուր հայթայթելով օրական 50,000 անձերու:

Հագուստի բաշխում 30 տեղեր:

Դարմանումներ, 8 հիւանդանոցներու եւ 12 քլինիքներու միջոցաւ:

Որբանոցներ, թիւով 16, Հալէպէն Սայտա, եւ Դամասկոսէն մինչեւ ծովափ:

Պատասխարեալ Սիւրիացուց բարձրագոյն թիւ՝ 9700:

Որբերու ընդհանուր գումար՝ 15,000:

Ընդհանուր ծախք, 9,000,000 տողար:

Հաշուուած եւ տեսնուած է, որ 1918-1920, Լիբանանի բնակչութեան մօտաւորապէս կէսը նպաստ ընդունած

է Ամերիկ. Կ. Խաչէն կամ Մերձ. Արեւ. Նպաստամատոյցին: Գործը հետզհետէ դիւրացաւ, երբ հազարաւորներ կրցան ինքնաբաւ դառնալ, բայց եւ այնպէս, ծախսուած գումարները հսկայական էին, եւ կեանքն ու բարոյականը անկումէ գերծ պահելու համար կատարուած ծառայութիւնը կարելի չէ ներկայացնել վիճակագրական ոեւէ ձեւով: Պատերազմէն վերջ, առաջին երկու տարիներուն, նպաստ ստացող Սիւրիահայերու թիւը շատ փոքր էր: Պարագան արմատապէս փոխուեցաւ, երբ 1921ին եւ 1922ին հայ գաղթականներու մեծ հեղեղ մը թիւրքիայէն արշաւեց դէպի Սիւրիա: մերձ. Արեւ. Նպաստամատոյցը, ի տես այս եկուորներու թշուառութեան, կրկին ընդարձակեց իր գործը: Ապուրի եւ կաթի բաշխումը 1923ին վերսկսաւ Պէյրութի, Հալէպի եւ Դամասկոսի մէջ. նոյնպէս եւ 1925ին՝ երբ, Տրուզներու ապստամբութեան պատճառաւ, բազմաթիւ հայ ընտանիքներ փախան Դամասկոսէն, մեծ չքաւորութեան մատնուելով:

Դարմանման գործին ձեռնարկուեցաւ պարզ քլինիքներով՝ հաստատուած Պէյրութի, Հալէպի եւ Դամասկոսի մէջ:

Ունենալու համար Մերձ. Արեւ. Նպաստամատոյցի կատարեալ պատկերը, անցուղարձերուն ժամանակագրականօրէն հետեւիլ հետաքրքրական կրնայ ըլլալ: 1920ի աշունէն սկսեալ

մինչև 1921ի կիսուն, վարչական գործերը կատարեցին՝ Ամերիկեան Միսիոնարութենէն Մաժոր Նիքոլ եւ Ամերիկեան Համալսարանէն՝ Նախ. Պայարտ Տաճ, երբեմն կիսուելով պարտականութիւնները եւ երբեմն ալ անջատ գործելով: 1921ի ամրան եւ աշնան, Թիւրքիայէն որբեր բերուեցան ու տեղադրուեցան մեր գանազան որբանոցներուն մէջ: 1921 Յունիսին, Նիւ-Եորքի կեդրոնէն եկաւ Մր. Հ. Մ. Մէք Էֆի, իբրեւ վարիչ Նպաստամատոյցի Սիւրիոյ եւ Պաղեստինի շրջանի:

1922ի ամրան որբեր եկան Կիլիկիայէն, եւ աշնան սկսան գործերը Պաղեստինի մէջ՝ Մր. Պլէճֆորտի հսկողութեամբ: Խարբերի որբանոցները փակուեցան, եւ որբերը փոխադրուեցան այս շրջանը: Զմեռը Սիւրիա հասան Գոնիայի եւ Կեսարիոյ որբերը: 1923ի Ապրիլին, Մր. Ֆաուլ ստանձնեց վարիչի պաշտօնը: 1924ին ձեռնարկուեցաւ որբերը դուրս տեղադրելու ծրագիրը: Մարտին հիմնուեցաւ Որբերու Ընդհանուր Միութիւնը: 1925ին Պէյրութի մէջ կազմուեցաւ նպաստի յանձնախումբ մը՝ օգնութեան փութալու համար Տրուզներու ապստամբութեան շրջանին Դամասկոսէն հեռացող հայերուն: Շնորհիւ նպաստամատոյցի ջանքերուն, ստեղծուեցաւ յանձնախումբ մը, որ կը բաղկանար Հայ, Սիւրիացի եւ Տրուզ գաղթականներուն ի նպաստ գործող կազմակերպութիւններէ: 1926ի Դեկտեմբերին, նպաստի յանձնախումբն ու նպաստամատոյցը Պէյրութի վրանաքաղաքին մէջ հիմնեցին մայրանոց-հիւանդանոց մը, զայն յանձնելով Միս Ա. Իվոնի ղեկավարութեան: 1927ի Ապրիլին, Մր. Ֆաուլ մեկնեցաւ Ամերիկա: Մր. Ֆաուլի յաջորդեցին Մր. Ճ. Ուիլքս, Մր. Պրատուն, Մր. Պլէճֆորտ, եւ Մր. Ֆլէկ: 1928ին մարտին Պոլսէն Պէյրութ ժամանեց Մր. Ֆր. Մարչ, իբրեւ ընդհ. վարիչ-տնօրէն: Սոյն սեղմ ուրուագծէն յետոյ, անցնինք մեր գանազան կեդրոններու գործունէութեանց:

ՀԱԼԷՊ

Հալէպ, Թիւրքիոյ մօտ ըլլալուն, պատերազմէն ի վեր ունեցած է մեծ թիւով հայ գաղթական բնակչութիւն մը, եւ հաւ թէ ինչն'ու նպաստամատոյցը ամէնէն առաջ հոն սփռեց իր բարերար լոյսը: Քանի մը որբանոցներ կային, 2,000 որբ-որբուհիներով: Հալէպէն էր, որ կը փոխադրուէր ամէն տեսակ պիտոյք՝ Թիւրքիոյ հարաւային կեդրոնները Մարաշ, Այնթապ, Եդեսիա, Մերտին եւլն:

Հալէպ առաջնակարգ կեդրոնն էր, որ որբանոցի ծրագրին մէջ մտցուց արհեստներու ուսուցումը, լուրջ ուշադրութիւն դարձնելով անոր: Խանտէկ փողոցի երկայնքին կային շատ մը խանութներ, որոնք արտադրեցին ընտիր գործեր: Հալէպ, երբ նպաստամատոյցի հարաւային կեդրոնները ջնջուեցան, որբ-որբուհիներու թիւը իջաւ եւ գաղթականները վերագտան ինքզինքնին. գործը դարձաւ նուազ անհրաժեշտ, եւ 1924ի Նոյեմբերին, որբանոցները գոյութիւն ունենալէ դադարեցան: Ներկայիս Հալէպ կայ որբերու տեղադրման յանձնախումբ մը՝ Միս Մ. Է. Սիլի հսկողութեան ներքեւ, դարձանատուն մը, Որբ. Ընդհ. Միութեան եւ Աղջ. Զեռագործի կարեւոր մասնաճիւղեր:

ՃԻՊԷՅԼ

Այս որբանոցը բացուեցաւ 1921ի Հոկտ.ին, 1200 որբերով եւ Մր. Բ. Փ. Թրէվիլի տնօրէնութեամբ: 1925ի Յունիսին փակուեցաւ: Փոքրիկները փոխադրուեցան Սայտայի որբանոցը:

ՆԱՀՐ ԻՊՐԱՀԻՄ

Այս որբանոցը հաստատուեցաւ 1923ի գարնան հոգալու համար Գոնիայի եւ Կեսարիոյ որբերը: Տնօրէնն էր՝ Մր. Ս. Է. Քըր: Մալարիայի դժբաղդ համաճարակին պատճառաւ նոյն տարին գոցուեցաւ, երբ կը պատսպարէր 1200 որբեր:

ՄԱՄԸԼԹԷՅՆ-ԾՈՎԵՋԵՐԵԱՅ ՈՐԲԱՆՈՅ

Հիմնուեցաւ 1922ին՝ փոքրիկ տղոց համար, երբ տղաքը տեղադրուեցան դպրոցներով օժտուած մեծ որբանոցներու մէջ, այս որբանոցը ծառայեց գանազան նպատակներու, եւ 1924ի Դեկտ.ին վերածուեցաւ թոքախտանոցի՝ մասնաւոր յանձնախումբի կողմէ:

ՄԱՄԸԼԹԷՅՆ-ՏԷՆՖՈՐԹ ԱՇԽԱՏԱՆՈՅ

Այս որբանոցը բացուած 1922ին, նպատակ ունէր Թիւրքիայէն եկած տարեց տղոց սորվեցնելու գանազան արհեստներ, այսպէս գանոնք պատրաստելով կեանքի պայքարին համար: Տարի մը յետոյ, երբ ան արդէն իրագործած էր իր նպատակը, փակուեցաւ:

ՂԱԶԻՐ

1919ին կազմուեցաւ այս որբանոցը՝ յատկապէս սիւրիացի տղոց եւ աղջկանց համար. երբ անոնք 1922ին

փոխադրուեցան Սայտա, Ղազիրը վերածուեցաւ հայ աղջկանց (թիւով 900) որբանոցի: Մր. Ճ. Քիւնզլէրի ձեռնհաս ղեկավարութեամբ, գորգի գործարան մը հաստատուեցաւ, ներկայիս սոյն որբանոցը անուանի է իր պատրաստած գեղեցիկ գորգերով: Ծրագիր կայ Պէյրութի մէջ եւս բանալու նման գորգի գործարան մը՝ որբուհիներուն գործ հայթայթելու մտադրութեամբ:

ՂԱԶԻՐԻ ԿՈՅՐԵՐՈՒ ԴՊՐՈՅ

Հիմնուած 1925ին, սոյն հաստատութիւնը վայելեց Զուրեգրիոյ, Ֆրանսայի եւ Ամերիկայի միացեալ մարդասիրութիւնը: 1928ի Ապրիլին դպրոցը ամբողջութեամբ յանձնուեցաւ Զուրեգրիացուց խնամքին, տնօրէն ունենալով Տէր եւ Տիկին Թ. Ուիլքերը: 1928ի մայիսին. Մր. Մէյլը, կոյրերու արհեստներու մասնագէտ մը, եկաւ ստանձնելու կոյրերու աշխատանոցին ղեկավարութիւնը:

ՂԱԶԻՐԻ ԱՐՓԻԱԿԱՆ ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՅ

Այս հիւանդանոցը հաստատուեցաւ 1926ին, որբ-որբուհիներուն թոքատապի արեւու դարմանումներ տալու համար: Միջին հաշուով, խնամուողներու տեւական թիւը եղած է 25: Գոցուեցաւ 1928ի գարնան:

ՃԻՒՆԻՏԻՅԻ ԱՂԶԿԱՆՑ ՈՐԲԱՆՈՅ

Այս որբանոցը սկսաւ 1923ին, հոգալու համար Գոնիայի եւ Կեսարիոյ փոքրիկ աղջիկները. տնօրէնութեամբ Մր. Ֆլէչըրի եւ Միս Լուդրիճի: Անոնց յաջորդեցին Միս Հարտքէսըլ եւ Միս Ուէպսթըր: Գործեց մինչեւ 1925, երբ ան ցրուեցաւ, եւ աղջիկները փոխադրուեցան Ղազիր եւ Սայտա:

ԶՈՒՔ

1922ի Յունիսին, Զուրեք մէջ մանկտիներուն համար բացուեցաւ որբանոց մը, Միս Մ. Ճէյքպարնի հսկողութեամբ: Սոյն որբանոցը մնաց Զուրեք մինչեւ 1923 Ապրիլ, երբ փոքրիկները փոխադրուեցան Սայտա, եւ յառաջ եկաւ ամէնուն յայտնի «Թուչնոց Բոյն»ը: Երախաններուն թիւը միջին հաշուով եղած է 500, եւ մինչեւ 1928ի Ապրիլը անոնք վայելած են Դանիական Ընկերութեան եւ նպաստամատոյցի գուրգուրանքը: 1928ի գարնան, Դանիական Միսիոնարութիւնը նպաստամատոյցէն գնեց ձիպէյլի որբանոցի կալուածը եւ հոն փոխադրեց պզտիկները, անոնց հոգատարութիւնը ամ-

բողջութեամբ ինք ստանձնելով:

ԱՆԹԻԼԻՒԱՍ-ՃԻՏԷՅՑԷՂ

Այս ժամանակաւոր, կարճատեւ որբանոց մըն էր, բացուած 1920ին, եւ գոցուած երկու տարի յետոյ:

ԱՆԹԻԼԻՒԱՍ

Այժմու որբանոցը հիմնուեցաւ 1922ի աշնան, Տէր եւ Տիկ. Ճ. Նըստընի ջանքերուն շնորհիւ: Ատեն մը որբերուն թիւը կը հասնէր 1400, թէեւ ներկայիս սոյն քանակը իջած է 300էն վար: Մը. Նըստընի շրջանին հիմնուեցաւ արհեստանոց մը, որը շարունակուեցաւ Մը. Պրաունի կողմէ: Այժմ Անթիլիասի արհեստանոց վարժարանին տնօրէնութիւնը կը վարէ Մը. Բ. Լ. Տէյվիս:

ՊԷՅՐՈՒԹ, ԾՈՎԵԶԵՐԵԱՅ ՈՐԲԱՆՈՑ

Բացուեցաւ 1922ին՝ տարեց աղջկանց համար: Սոյն որբուհիներուն ուսուցուեցան ձեռագործ եւ ընտանեկան նախնական գիտութիւն:

ՍԷՅՆԹ ԺԷՅՄՍ

Ծովեզերեայ որբանոցի անբաւականութեան հետեւանքով՝ 1923ին հիմնուեցաւ Սէյնթ Ճէյմսի որբանոցը, նոյն հիմանց վրայ եւ հովանաւորութեամբ Միս Մ. Քըրի: Երկու տարի յետոյ, երբ աղջիկները տեղաւորուեցան ընտանիքներու քով, զոյգ որբանոցներն ալ փակուեցան: Զեռագործի աշխատանոցի բացումով աղջկանց տրուեցաւ գեղեցիկ առիթ մը՝ ինքնաբաւ եւ անկախ դառնալու համար:

ՊԷՅՐՈՒԹԻ ԱՇԽԱՏԱԻՈՐ ՏՂՈՑ ԱԿՈՒՄԲ

Զգալով անհրաժեշտութիւնը ժամանակաւոր պատասպարանի մը մեծ տղոց համար, որոնք գունդագունդ կը ձգէին որբանոցը՝ 1923ի Յունիսին բացուեցաւ սոյն ակումբը՝ Տէր եւ Տիկ. Մուլթրիի առաջնորդութեամբ: Գործեց մէկ տարի, եւ երբ ալ ընելիք չունէր, գոցուեցաւ:

ՍԱՅՏԱ, ԲԼՐԱՅԻՆ ՈՐԲԱՆՈՑ

Այս սկսաւ 1918ին իբրեւ Սուրիական որբանոց մը: Սուրիացի որբերուն թիւը հետզհետէ նուազելուն համար, հոն գետեղուեցան հայ որբեր: Պատասպարուող որբերուն թիւը կը հաշուուէր 1400: Տէր եւ Տիկ. Ս. Ճէսըպ, Տիկ. Է. Բրի օգնութեամբ, կը վարէին որբանոցը: Տնօրէնութիւնը յետոյ

յանձնուեցաւ Միս Ա. Ուէպսթըրի եւ Մը. Պ. Լ. Նորի:

ՍԱՅՏԱ, ԾՈՎԵԶԵՐԵԱՅ ՈՐԲԱՆՈՑ

Հիմնուեցաւ 1922ին՝ Տիկ. Քուլքի կողմէ, 12-16 տարեկան աղջկանց համար, 1923ի ամբան, Միս Մ. Է. Սիլ ստանձնեց վարչուհի պաշտօնը: Փակուեցաւ 1925ին:

Ս. ԳՐԻԳՈՐ

Այս որբանոցը բացուեցաւ 1923ին, հայ կաթողիկ տղոց համար, թիւով 185, եւ Հայր Պօղոս Արիսի ղեկավարութեամբ: Ներկայիս ան կը շարունակուի Նպաստամատոյցի աջակցութեամբ:

ՆԱԶԱՐԷԹ

Հաստատուեցաւ 1923ին՝ Մը. Է. Պլէճֆօրտի տնօրէնութեամբ: Տղոց (10-14 տարեկան) թիւը կը հասնէր 175ի: Շնորհիւ որբանոցին կղզիացեալ դիրքին, կարելի եղաւ հոն կրթել ամենայնառ եւ չար տղաքը: Դադրեցաւ 1927ին, թէեւ տարուայ մը չափ 25 տղաք պահուեցան եւ խնամուեցան:

Վերոյիշեալ 19 որբանոցներէն զատ, Նպաստամատոյցը Հ.Բ.Լ.Մ.ին եւ Հայ Կաթ. որբանոցներուն ընծայաբերեց նիւթական մեծ օժանդակութիւններ: Համագործակցաբար աշխատեցաւ Ճիւնիէյի Հայկ. որբանոցին հետ: Օգնեց Պէյրութի Քէլէկեան որբանոցին, բազմաթիւ հայ կաթ. որբանոցներուն, եւ Երուսաղէմի Շնէլլըր որբանոցին:

1924 Փետրուարին հիմնուեցաւ Տղոց Բարօրութեան Յարկաբաժինը, որուն պարտականութիւնն էր որբանոցէն հեռացող որբ-որբուհիներուն գործ

հայթայթել, զանոնք գետեղել յարմար տուններ կամ իրենց ազգականներուն մօտ, հետեւիլ անոնց նիստ ու կացին եւ ի հարկին ձեռք կառկարել: Պէյրութ, սոյն յարկաբաժինը կը գործէր Միս Է. Ճ. Հարթքէտըլի, իսկ Հայէպ Մը. Հ. Բ. Մըֆրի ղեկավարութեամբ: Պէտք է ըսել, որ ան մեծապէս յաջողեցաւ իր ծրագրի գործադրութեան մէջ: Ներկայիս ան կը յարաբերի աւելի քան 3,000 տղոց եւ աղջկանց հետ: Պէյրութի եւ Հայէպի դարձանատուները կը գտնուին անոր հսկողութեան ներքեւ: Ներկայ վարչուհին է Միս Սթայկըր:

1924ի մարտին հիմնուեցաւ Որբ. Ընդհ. Միութիւնը: Միութիւնը բոլորեց շատ մը փոթորկալից շրջաններ: Մը. Ֆաուլ եւ Միս Հարտքէտըլ ըրին իրենց լաւագոյնը՝ զայն քայքայումէ փրկելու համար: Տարի մը վերջ սկսաւ հրատարակուել «Որբաշխարհի Աստղը»: 1926ին Նիւ-Եորքի Կեդրոնէն եկաւ Մը. Մըֆրի՝ իբրեւ ընդհ. Բարտուղար: Որբ. Ընդհ. Միութիւնը այժմ ունի մասնաճիւղեր՝ Պէյրութ, Հայէպ, Չասէ, Անթիլիաս, Ճիպէյլ, Ալէքսանտրէթ, Ղազիր եւ Երուսաղէմ: Յոյս ունինք, որ Նպաստամատոյցի օժանդակութեան դադարումէն յետոյ, ան պիտի կարենայ ինքնաբաւ կազմակերպութիւն մը դառնալ:

Նպաստամատոյցի ուրիշ մէկ գովելի ձեռնարկն ալ Պէյրութի եւ Հայէպի Աղջկանց Զեռագործի Աշխատանոցներն են: Ներկայիս հոն կ'աշխատին 650 որբուհիներ, այսպէս ապահովելով իրենց ապրուստը եւ անմահացնելով հայ կարն ու ճաշակը: Պէյրութի մէջ կայ խանութ մը, ուր կը վաճառուին աղջկանց ձեռագործի արտադրութիւնները:

«Սուրիանայ Տարեգիրք», 1929

THE CHRONOLOGY OF RECOGNITION ...

1915	May 24	France, Great Britain and Russia Joint Declaration
1916	Feb. 9	U.S. Senate Concurrent Resolution 12
1919	Aug. 6	U.S. Congress An Act to Incorporate Near East Relief
1920	May 11	U.S. Senate Resolution 359
1965	Apr. 20	Uruguay Senate and House of Representatives Resolution
1975	Apr. 9	U.S. House of Representatives Joint Resolution 148
1982	Apr. 29	Cyprus House of Representatives Resolution
1984	Sep. 12	U.S. House of Representatives Joint Resolution 247
1987	Jun. 18	European Parliament Resolution
1993	May 5	Argentina Draft Law
1996	Jun. 11	U.S. House of Representatives Resolution 3540
1996	Apr. 25	Greece Parliament Resolution
1997	Apr. 3	Lebanon Chamber of Deputies, Resolution
1998	Mar. 26	Belgium Senate, Resolution
1998	Apr. 24	Council of Europe Parliamentary Assembly Declaration
1998	May 28	France National Assembly, Draft Law
2000	May 11	Lebanon Parliament, Resolution
2000	Mar. 29	Sweden Parliament, Report
2000	Nov. 7	France Senate, Draft Law
2000	Nov. 15	European Parliament Resolution
2000	Nov. 10	Vatican City Communiqué
2000	Nov. 16	Italy Chamber of Deputies Resolution
2001	Jan. 29	France Law
2001	Apr. 24	Council of Europe Parliamentary Assembly Declaration
2001	Sep. 26	Prayer of Pope John Paul II Memorial of Tzitzernagaberd, Yerevan
2002	Jun. 13	Canada Senate Resolution
2003	Aug. 20	Argentina Draft Law
2003	Dec. 16	Switzerland (Helvetic Confederation) National Council Resolution
2004	Mar. 18	Argentina Draft Law
2004	Mar. 26	Uruguay Law
2004	Mar. 31	Argentina Senate Resolution
2004	Apr. 21	Canada House of Commons Resolution
2004	Nov. 30	Slovakia National Assembly Resolution
2004	Dec. 21	Netherlands House of Representatives Resolution
2005	Apr. 14	Russia Duma Resolution
2005	Apr. 19	Poland Parliament Resolution
2005	Apr. 20	Argentina Senate Resolution
2005	Jun. 15	Germany Parliament Resolution
2005	Jul. 14	Venezuela National Assembly Resolution
2005	Sep. 15	European Parliament Resolution
2005	Dec. 15	Lithuania Assembly Resolution
2006	Apr. 19	Argentina Senate Special Statement
2007	Jan. 15	Argentina Law
2007	Jun. 5	Chile Senate Resolution
2010	Mar. 11	Swedish Parliament Resolution
2014	Nov. 26	Bolivia Parliament Resolution
2015	Apr. 9	Netherlands (Parliament Resolution)
2015	Apr. 21	Austria (Parliament Resolution)
2015	Apr. 24	Bulgaria (Parliament Resolution)
2015	May 6	Luxembourg (Chamber of Deputies Resolution)
2015	June 3	Brazil (Senate Resolution)
2015	June 18	Belgium (Parliament Resolution)
2015	Oct. 29	Paraguay (Senate Resolution)
2016	June 2	Germany (Parliament Resolution)
2017	April 25	Czech Republic (Parliament Resolution)

... AND 107 YEARS OF
DENIAL

TURKEY
1915-2022

2019	Apr. 24	Portugal (Parliament Recognition)
2019	Oct. 29	USA (House of Representatives Resolution)
2019	Dec. 12	USA (Senate Resolution)
2020	Feb. 13	Syria (National Assembly)
2021	Apr. 24	US President Joe Biden officially recognizes the Armenian Genocide

Leopold Gaszczyk: The Pole who became a photographer of Armenians

Dr. Dominika Maria Macios

In archives found around Lebanon, Syria, Armenia, Denmark and Switzerland, observers can find photographs depicting the Armenian way of life in Syria between the 1920s and 1940s following the genocide. However, very few people know that one of the authors of these pictures is Leopold Gaszczyk—a Pole who devoted his life and work to help the Armenian cause and communities in the homeland and diaspora.

Early Years

Leopold Józef Gaszczyk was born in 1896 in a small town called Bielsk (Poland). Bielsk is located in the historic region of southeast Silesia, which was part of the Austro-Hungarian Empire in the 19th century. Indeed, Bielsk was a charming city, known as “Little Vienna” due to the widespread and beautiful 19th century architecture themes. As a typical city of Silesia, it was a multicultural and multi-ethnic town, home to nationals of different European nations: Germans, Poles, Czechs and Jews. Although Gaszczyk grew up in such a multicultural society, the years of his youth covered a period of rough times for the Polish *raison d’être*. Indeed, Poland at that time had not existed on the European political map yet, and its territories were part of the surrounding countries (i.e. the Austro-Hungarian Empire, the Russian Empire and the German Empire).

After the outbreak of World War I, Gaszczyk, a national of the Austro-Hungarian Empire and a subject to Kaiser Franz Josef II, was conscripted to military service in the Austro-Hungarian army. In the army, he was trained as a medic, but he also fought on the Eastern Front and in Italy. At the end of the war, he was sent to the Ottoman Empire and served as an “offizier-aspirant” in the Austrian Orient Corps.

In 1918, he received an order to stay at the outpost of Aleppo-Damascus, where he worked as a translator. During his service there, for the first time in his life, Gaszczyk experienced first-hand the Ottoman extermination policy toward the Armenians, which was established since the outbreak of the war. Along the Berlin Baghdad railway line and between the Der Zor desert and Euphrates River, the Ottomans built a network of concentration camps for Armenians who survived the death marches.

After the end of the war, Gaszczyk did not go back to Bielsk, but instead, being a citizen of the reborn Poland, he decided to stay in the Ottoman Empire and work for the Near East Relief—an organization that helped Greek, Assyrian and Armenian refugees. Thanks to his driving

skills, Gaszczyk assisted with the evacuation of Greeks and Armenians from towns like Sivas, Sasun, Harput and Kayseri. At that time, he worked with Professor Johannes Lepsius and collected and established evidence of crimes committed against Armenians at the time of the war by the Ottoman Empire.

Aleppo and Karen Jeppe

In 1923, Gaszczyk arrived in Aleppo, where he was employed by the mission initiated by the Danish missionary Karen Jeppe. Jeppe worked for the secular organization “Danish Friends of Armenians.” Between 1903 and 1918, she participated in missionary work within the territories of the Ottoman Empire. During the Great War, Jeppe experienced the horrors of the Armenian Genocide which were initiated in Urfa. In 1921, she was appointed as a secretary of the Commission for the Protection of Women and Children in the Near East under the auspices of the League of Nations. In the same year, Jeppe established a humanitarian mission in Aleppo in collaboration with “Danish Friends of Armenians.” Indeed, the selection of the city was not accidental. In fact, Aleppo was considered one of the biggest Armenian refugee camps in the Syrian territory. It is said that the city and its surrounding regions hosted around 100,000 Armenian survivors of concentration camps. The number of Armenian refugees in the city continued to grow because of the anti-Armenian policies of the Ottoman Empire and later in the Republic of Turkey.

Jeppe’s mission concentrated on providing aid to women and children who were enslaved in Arab, Turkish and Kurdish households. It is believed that approximately 20 to 30 thousand Armenian women and children were victims of kidnapping and human trafficking and were kept in Muslim households. Those people were often sexually abused, forcibly converted and outright deprived of their national identity. Jeppe believed the mission work should be focused on bringing those people back to Armenian society. But this complex and challenging task could be realized not only by helping them escape their oppressors, but through physical and mental healthcare, as well as supporting their social and economic needs. The head office of the mission was established in Aleppo, and the complex of the building consisted of a reception house (where every newly-arrived Armenian was registered), a school, church, hospital, kitchen, a bathing area and several workshops and living areas. Due to the support of a local Bedouin for Jeppe’s work, several Armenian villages were built in and around the city, which

later became Armenian colonies.

Work in Mission

On April 21, 1923, Jeppe wrote in her diary: “[...] language skills and capitulation play a big role here, so I find it necessary to have a European here during the time I am away. I have also found one such, Pole – Leopold Gaszczyk [around] 27-30 years old, well versed in the Orient, fluent in language, highly mannered and of solid character.” Indeed, Gaszczyk worked in the mission as a secretary, or as Jeppe enjoyed calling him, “a diplomatic attaché.” He was responsible for leading the office, conducting correspondence, establishing relations with local authorities and representatives of western countries, as well as supervising workshops. Due to his driving skills, he was called “the special driver of Karen Jeppe.” He was also engaged in preparing the Aleppo Protocols—a collection of written testimonies with the portrait photography of survivors who arrived at the mission. Nowadays, the Aleppo Protocols are an established evidence of the genocidal nature of the crimes committed by the Ottomans against the Armenians at the time of World War I. In the following years, he established records of the Sahakian School children. These records consisted of pictures of children, their short biographies and correspondence with donors who provided them with financial support and assistance. In these records, we infer that Gaszczyk was personally involved in securing funds to help the poorest of Armenian children and their families.

Photography

Besides the portrait photography taken for the Aleppo Protocols and records of the Sahakian school, Gaszczyk was assigned the responsibility of visually documenting the mission’s work in and around the city of Aleppo. Indeed, among these photographs, we find evidence of the Armenian Genocide: girls with tattoos and scarfs after being tortured, as well as women and children who escaped from enslavement in Muslim households. Gaszczyk also depicted mission work: running a hospital, children at school, serving meals and embroidery workshops. Moreover, he photographed daily life in the camp in Aleppo: camp buildings, interior of shanty houses, everyday activities of women and childcare, preparing meals, doing laundry, mending clothing, spinning, as well as the activities of local craftsmen and sellers. Gaszczyk also captured the Armenian way of life in colonies: building new settlements, cooperating with local Arabs, cultivating the soil, raising livestock, farming and educating children. In his free time, Gaszczyk photographed Syrian scenery: landscapes, historical monuments and panoramas of Aleppo. He developed photographs in his office at the mission. Very often, Gaszczyk signed his photographs on the back as “Photo Leopold/Alep (Syrie)”.

Gaszczyk’s photographs were presented in special albums for the purpose of collecting funds and donations for the mission’s various activities. Many of his photographs were also published in magazines as **Family**.

In her memories, Jeppe wrote about Gaszczyk “[...]

in the middle Karen Jeppe. On her left: Leopold Gaszczyk, Horome Gaszczyk, Johanna Paritsi; on the right side Mr. Kavoukdjian, Misak Melkonian, Lucia Melkonian, Hani Gaszczyk, Aleppo 1934, Armeniervennen, 5/6 (1934)

he is an excellent help to me, I have no idea what I would have done without him.” Jeppe considered Gaszczyk a family member, the label she used to call all associates who worked in her mission. Gaszczyk’s wife Horome (Hermineh Attarian Gaszczyk) was also part of the staff. Horome was an Armenian widow from Urfa; she lost her husband at the time of the Genocide. Horome, together with Gaszczyk’s sister Johanna Paritsi, led an embroidery workshop at “Hayots Hogdoun” on Tilal Street in Aleppo. Gaszczyk was famous for being manually skilled; he drew patterns on a textile material which he photographed next to handmade embroidery items and oversaw their sale abroad.

Thanks to his wife, Gaszczyk spoke the Armenian language with an Urfa accent. He immersed himself in Armenian culture and celebrated Armenian traditions and feasts. They had one daughter named Hani; she became a French and English teacher at the Karen Jeppe School / Karen Jeppe Djemaran.

Later Years

Gaszczyk became director of the mission after Jeppe’s death in 1935. His new duties included securing funding for the mission’s different activities. He also wrote articles for “Armeniervennen” journal, in which his

Leopold Gaszczyk, Nuritza Kujumdjian (Born February 28, 1926). 1930s. Rigsarkivet in Copenhagen

pictures were published. In 1947, Gaszczyk supervised the transition in possession of the mission's Aleppo compound to the Armenian Apostolic Church. Meanwhile, he classified the mission's archives and sent them to Denmark. After that, he worked as an English teacher in the Karen Jeppe School—the same school he helped establish. Unfortunately, the date of Gaszczyk's death still remains unspecified.

Photography Today

What distinguishes Gaszczyk's photographs is how his attitude affected the portraited person. His portraits presented their subjects with respect and dignity. The photographer did not try to shock the viewers by depicting human misery and tragedy, but rather tried to depict the tough condition without downgrading the human worth. It is a unique approach among foreign photographers. Moreover, the method of light projection and the framing of composition by the photographer indicate the artistic value of Gaszczyk's photography. It's quite possible that Gaszczyk's method of photography was influenced by the famous photographer Vartan Derounian who also worked with Jeppe.

Nowadays, it is difficult to clearly indicate which type of photography belongs to Gaszczyk's collection. On one

hand, this collection can be classified as "humanitarian photography," because it presents the mission's activities, daily work, necessities, as well as appeals to collect funds. On the other, it can be conceived as "journalistic photography," since the collection is published in newspapers to illustrate articles. Additionally, Gaszczyk's photographs can also be considered as "social photography," since the pictures document the social transformation of Armenian society as well the establishment of the Armenian Diaspora among the refugees in Syria. Finally, some classify the collection as a "documenting photography" as the pictures document the Ottoman extermination policy towards Armenians.

In the end, Gaszczyk's work and photography are an essential part of Armenian history, as well as the history of Poles in Syria. His devotion to the issue of integrating the Armenian populations back to society is admirable and deserves to be remembered and spoken about.

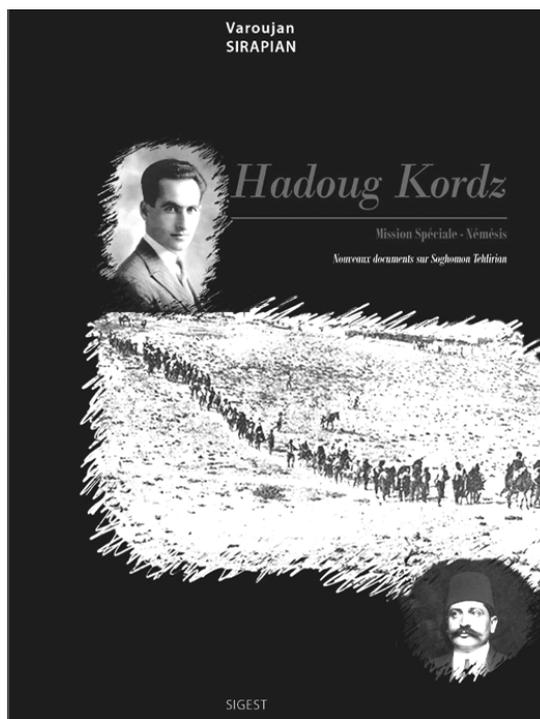
We would like to kindly request from readers, if anyone is in possession of further information concerning Gaszczyk's history, photography and family, please contact the author of this article.

The Armenian Weekly

«La dette de sang»

L'opération Némésis fut une opération d'envergure pour traquer les responsables du Génocide des Arméniens et faire appliquer les jugements de la Cour martiale d'Istanbul. Elle fut orchestrée à partir de 1919 par Armen Garo, Aaron Satchaklian et Shahan Natalie, agissant au nom de la FRA-Tachnagsoutioun, et préparée sur trois continents de 1920 à 1922. Les criminels contre l'humanité – sept hauts responsables du parti Jeunes-Turcs ou azerbaïdjanais et deux traîtres arméniens – seront exécutés par Aram Yerganian, Archavir Chiraguian, Missak Torlakian, Stepan Dzaghikian, Bedros Der Boghosian, Artashès Kévorkian et Soghomon Tehlirian. Tous sont décédés de mort naturelle, Hadoug Kordz, la Mission spéciale, n'ayant été révélée qu'après leur disparition. « Ce n'est pas du terrorisme. » aveugle ou médiatique mais un acte de guerre au nom d'une nation victime de l'injustice.

Le Musée du Génocide de Erevan rend hommage aux organisateurs et aux Justiciers arméniens ayant monté l'opération Némésis, pour exécuter les responsables du Génocide des Arméniens

Hadoug Kordz - Mission spéciale - Némésis

Varoujan Sirapian

Editions Sigest – 130 pages – 16,95 e

Il y a cent ans, le 15 mars 1921, Soghomon Tehlirian exécutait d'une balle dans la tête à Berlin, Talaat, l'un des trois instigateurs du Génocide. Avant l'acte qui a fait de lui un héros des Arméniens, Tehlirian avait rejoint à Tiflis, les volontaires du Général Antranik. De retour à Constantinople en 1919, la FRA-Tachnagsoutioun lui confiait la mission d'éliminer Meguerditchian, un traître qui avait fourni les noms des intellectuels arméniens arrêtés lors de la rafle du 24-Avril. En 1920, Soghomon rencontrait à New York Armen Garo, Aaron Satchaklian et Shahan Natalie, responsables tachnags, organisateurs de Hadoug Kordz, nom de code pour poursuivre les responsables du Génocide. L'ouvrage retrace la préparation de l'exécution de Talaat, revendiquée par Tehlirian comme un acte solitaire pour venger sa famille. Or, les archives de l'Institut Zoryan (USA) et du parti Tachnagsoutioun montrent une version différente. Jacques Derogy dans son ouvrage Opération Némésis (1986), révèle que c'était une mission commandée. A Berlin, au procès de Tehlirian les 2 et 3 juin 1921, témoignèrent entre autres Mgr Balakian et Aram

Andonian. Agé de 24 ans, épileptique, Soghomon évoque ses cauchemars et déclare : "J'ai tué un homme mais je ne suis pas un meurtrier". Acquitté, il devra être exfiltré à Paris pour échapper aux services secrets turcs. En 1924, il épouse Anahit et a deux fils, Chahen et Zaven. La famille se rendra à Belgrade où elle restera jusqu'en 1950, mais elle devra fuir à nouveau pour San Francisco via Casablanca. Décédé en 1960, Soghomon repose à Fresno.

Un 1er livre a été publié en 2014. Cette nouvelle édition est enrichie de documents que Varoujan Sirapian a compulsés dans de nombreuses archives en France (Institut Tchobanian, bibliothèque Noubar Pacha) et en Arménie (Musée de la FRA, Musée du Génocide, Archives nationales). Agrémentée de photos personnelles, et par les témoignages de personnes l'ayant approché, se dessine la vie de ce grand patriote.

Zmrouthe Abozian
France Arménie – Avril 2021

Հայոց Ծեղասպանութեան 107-ամեակին նուիրուած «Հորիզոն»ի այս բացառիկ թիւը կը հովանաւորեն հետեւեալ ազգայինները

Երէցկին Ծաբէ Իշխանեան, Գէորգ Իշխանեան, տ. եւ տ. Պերճ եւ Ռուբինա Ֆարրա, ի յիշատակ Տէր Արմէն Աւագ Քհն. Իշխանեանի:

Տ. եւ տ. Արթին եւ Անի Մաժակեան, ի յիշատակ մեզմէ առջաւետ բաժնուած Տէր Սարգիսեան եւ Մաժակեան գերդաստանաց:

Տ. Փիէրէթ Տէր Սարգիսեան, դոկտ. Ծանթ Տէր Սարգիսեան, տ. եւ տ. Ժագ եւ Գարէն Թիւթիւնեան եւ զաւակունք, ի յիշատակ իրենց ամուսնոյն, հօր եւ մեծ հօր Հրաչ Տէր Սարգիսեանի:

Տ. Արշո Պոյաճեան, ի յիշատակ իր ամուսնոյն՝ Սերգօ Պոյաճեանի:

Տ. Արսինէ Նազարեան, տ. եւ տ. Նազար եւ Միմի Նազարեան, տ. եւ տ. Յակոբ եւ Լիա Պողիկեան եւ զւկք., տ. եւ տ. Ֆապիէն եւ Ալին Գատէ եւ զւկք., տ. եւ տ. Անդրանիկ եւ Լուսնա Նազարեան եւ զւկք., ի յիշատակ իրենց ամուսնոյն, հօր եւ մեծ հօր Յարութիւն Նազարեանի:

Գրիգոր Տէր Ղազարեան, ի յիշատակ Թորոս Տէր Ղազարեանի, ծնեալ 1914-ին, Խարբերդ:

Մոնթթէալի Հայ Կեդրոնի Տարեցներու միութիւն, ի յիշատակ 1915-ի Հայոց ցեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն:

Voyages Haig, ի յիշատակ 1915-ի Հայոց ցեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն:

Արեգ, Քրիստին, Գարին, Գաթիա եւ Ալիք Մարգարեան, ի յիշատակ իրենց մեծ հայրերուն եւ մեծ մայրերուն՝ Յակոբ եւ Գարգուհի Մարգարեանի, Յովհաննէս եւ Լէա Պուրսալեանի, Բիւզանդ եւ Զապէլ Այնթապեանի, Յակոբ եւ Կիլիա Պոյաճեանի, ինչպէս նաեւ իրենց ճնողաց՝ Վարդգէս եւ Արաքսի Այնթապեաններու:

Տ. եւ տ. Լեւոն եւ Անի Հասրճեան, ի յիշատակ Հասրճեան ընտանիքի Մեծ եղեւնի նահատակներուն:

Տ. եւ տ. Խաչիկ եւ Ատրինէ Օհանեան, ի յիշատակ 1915-ի Հայոց ցեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն:

Տ. եւ տ. Նազարէթ եւ Վարսենիկ Խաչիկեան, ի յիշատակ Սամուէլ եւ Լիտիա Խաչիկեանի, Յարութիւն եւ Ազատուհի Հայրապետեանի:

Վազգէն, Լենա Տէր Գալուստեան եւ ընտանիք, ի յիշատակ 1915-ի Հայոց ցեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն:

Տ. եւ տ. Սիմոն եւ Մարալ Հասրճեան

Զաւէն եւ Նորա Կէօնճեան, ի յիշատակ Նորայր եւ Ռօզա Պէնօհանեանի, Գարգուհի Մարգարեանի, Սուրէն եւ Զարուհի Կէօնճեանի:

Պետիկ, Սոնիկ Վարձպետեան, ի յիշատակ Տէր-տէրեան, Զազմագճեան եւ Վարձպետեան գերդաստաններու զոհերուն:

Նուշիկ Էլոյեան, ի յիշատակ իր ճնողաց Եդուարդ եւ Աղանի Էլոյեաններու եւ մօրեղբօր Լորիս Մալոյեանի:

Սեւան, Ծանթ եւ Դուին Տօնապետեաններ, ի յիշատակ 1915-ի Հայոց ցեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն :

Մանուկ Զուխանեան, ի յիշատակ իր տիկնոջ Աննա Սֆօրզա-Զուխանեանի:

Տ. եւ տ. Զաւէն եւ Վարսենիկ Սարգիսեան, ի յիշատակ Սարգիսեան եւ Նալպանտեան գերդաստաններու զոհերուն:

Բժ. եւ տ. Գէորգ Մանուկեան, ի յիշատակ 1915-ի Հայոց ցեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն:

Տ. եւ տ. Գէորգ եւ Արաքսի Օհանեան, ի յիշատակ 1915-ի Հայոց ցեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն:

Լիլի Մարգարեան եւ ընտանիք, իրենց ընտանիքի ննջեցեալներուն յիշատակին:

Կարէն Տէր Ասատուրեան եւ դուստրերը, Լարա եւ Լիա, ի յիշատակ իրենց հօր եւ մեծ հօր՝ Վահան Տէր Ասատուրեանի:

Տ. եւ տ. Արպի եւ Թալին Գազարեան եւ զաւակունք, ի յիշատակ Արցախի 44 օրուայ պատերազմին նահատակուած հերոսներուն:

Աբգար եւ Սոնա Միրաքեան, ի յիշատակ 1915-ի Հայոց ցեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն:

Տ. եւ տ. Արթո եւ Թամար Օլթաճեան եւ զաւակունք, ի յիշատակ իրենց մօր եւ մեծ մօր Մաքրուհի Օլթաճեանի:

Տ. Հերմինէ Մանուկեան, ի յիշատակ իր ամուսնոյն. Յարութիւն Մանուկեանի:

Տ. եւ տիկ. Սարգիս եւ Արագ Եաղճեան, ի յիշատակ իրենց հօր՝ ընկ. Լեւոն Եաղճեանի:

Տ. եւ տիկ. Աւօ եւ Անի Քէշիշեան, ի յիշատակ իրենց հօր՝ ընկ. Տիգրան Արուշեանի:

Արմիկ Յարութիւնեան, ի յիշատակ իր ծնողաց՝ Յարութիւն եւ Աստղիկ Յարութիւնեանի:

Տ. Աստղիկ Ծամլեան, ի յիշատակ ընկ. Վահագն Ծամլեանի:

Տ. եւ տ. Վահէ եւ Աստղիկ Անտոնեան, , ի յիշատակ 1915-ի Հայոց ցեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն:

Բժ. եւ տ. Ժիրայր եւ Յամիկ Պասմաճեան, ի յիշատակ իրենց ծնողաց Հայկ եւ Նուարդ Պասմաճեանի:

Տ. եւ տ. Յակոբ եւ Տիրուկ Մանճիկեան, ի յիշատակ Մանճիկեան, Մնակեան եւ Եահնէշեան զերդաստաններու զոհերուն:

Տ. Մարի Լախոյեան եւ Սոնա, Զեփիտ եւ Յակոբ Լախոյեաններ, ի յիշատակ իրենց ամուսնոյն եւ հօր Բիզանդ Լախոյեանի:

Նանէ, Գառնի, Դուին եւ Բազէ Ղազարեաններ, ի յիշատակ 1915-ի Հայոց ցեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն:

Բժ. Սարգիս Երէցեան, Ռաֆֆի եւ Բաթրիք, ի յիշատակ 1915-ի Հայոց ցեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն:

Տ. եւ տ. Կարօ եւ Հայկօ Նահապետեան, ի յիշատակ Նահապետեան եւ Պահատուրեան ընտանիքներու զոհերուն:

Բժ. եւ տ. Ռուբէն եւ Անի Պետրոսեան, ի յիշատակ Արցախի 44 օրուայ պատերազմին նահատակուած հերոսներուն :

Տ. Սեզա Գրիգորեան, ի յիշատակ իր ամուսնոյն Գալուստ Գրիգորեանի:

Տ. եւ տ. Զաւէն եւ Յամիկ Ինճէճիկեան, Հայոց ցեղասպանութեան ընթացքին զոհուած բոլոր նահատակներուն:

Սիմոն, Սիլվա, Սեւան, Մարալ եւ Յակոբ Փօլատեան, ի յիշատակ 1915-ի Հայոց ցեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն:

Բժ. եւ տ. Օհան եւ Սեդա Թապաքեան, ի յիշատակ 1915-ի Հայոց ցեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն:

Տ. եւ տ. Զարեհ եւ Լիոնի Սարմազեան, ի յիշատակ 1915-ի Հայոց ցեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն:

Տ. եւ տ. Ռաֆֆի եւ Ժախտ Ֆրունճեան եւ զաւակները՝ Արեգ եւ Նանոր, ի յիշատակ 1915-ի Հայոց ցեղասպանութեան 1.5 միլիոն զոհերուն :

Բժ. եւ տ. Մանօ եւ Թալին Քէօսէեան, ի յիշատակ իրենց մեծ մօր՝ Մարի Պէրպերեան Քէօսէեանի, ծնեալ 1929-ին, Այնթապ:

Տ. եւ տ. Ալպէր Արոյեան , ի յիշատակ իրենց ծնողաց՝ Արմենակ Արոյեանի եւ Կիլիստան Արմինեան Արոյեանի:

Վիզէն Թիֆէճքճեան, ի յիշատակ Եղիա եւ Մարիամ Պահատուրեաններուն:

Արշօ, Արտա եւ Հայկ Զաքարեաններ, ի յիշատակ Արցախեան պատերազմի զոհերուն:

Հորիզոն

www.horizonweekly.ca

*Ձեր բաժանորդագրութիւնը ապահովելու,
ձեր հարազատին կամ բարեկամին
«Հորիզոն» նուիրելու համար
կապ հաստատեցէք «Հորիզոն»ի վարչութեան հետ:*

Հեռաձայն՝ 514 332-3757

*Ե-նամակ՝ sylva@horizonweekly.ca
Կայքէջ՝ www.horizonweekly.ca*

**ՀԱՍՑԷ՝ 3401 Olivar-Asselin
Montreal, Quebec
H4J 1L5**

H O R I Z O N
Hebdomadaire arménien
Armenian Weekly
Publié par / Published by
Les Publications Arméniennes
(1991)
3401, Olivar-Asselin
Montréal, Québec
Canada H4J 1L5

horizon

Administration / Publicité
Sylva Egherdjian-Bachekjian
Tél.: (514) 332-3757

E-Mail: sylva@horizonweekly.ca
Courrier de deuxième classe
/No. 40065294 / Second class mail
Droit légal: bibliothèques nationales
du Québec et du Canada -
ISSN 0708580X
PAP - N. d'enregistrement 10925

Editor in Chief: Vahakn Karakachian

Վարիչ Խմբագիր՝
Վահագն Գարագաշեան
Վարչական
պատասխանատու
Սիլվա Պաշեգճեան
Գրաշարութիւն՝ Սոնա Թիթիգեան
Քարտուղար՝
Մարինա Տէր խաչատուրեան
Սրբագրիչ՝ Քրիստափոր Միքայէլեան

English - French section
Editor: Tina Soulahian

Pharmacie Kanou et Marachian

Affiliée à

Jean Coutu

SETA MARACHIAN

Pharmacienne-Propriétaire

Հայերէն
կը խօսինք

5855 BOUL. GOUIN OUEST, CARTIERVILLE (QUÉBEC) H4J 1E5
TÉL : (514) 334-8641 FAX : (514) 334-6909

Հայ մասնագետներ տրամադրուած՝ հոգալու ձեր բոլոր կարիքները
Կը պատրաստենք ձեր բոլոր դեղագիրները, նայնիսկ ուրիշ դեղարաններէ
Տարեցներու համար յատուկ 10% զեղչ (բացառեալ դեղերը)

Vaccination contre la grippe saisonnière Service professionnel et personnalisé

- Infirmière sur place (1 journée par semaine)
- Conseils sur le diabète: suivi de la glycémie (taux de sucre), exercice et diète avec remise de documents éducatifs (ex:guide alimentaire canadien)
- Suivi de la tension artérielle avec l'infirmière
- Installation du moniteur ambulatoire de la pression artérielle sur 24h : MAPA
- Vaccination et injection par l'infirmière
- Santé voyage: prévention de la malaria et de la diarrhée du voyageur

Livraison et cueillette de prescription gratuites de Montréal et Laval
- **OUVERT 7 JOURS SUR 7 DE 9H À 22H** -

YOUR RIDE INTO THE ELECTRIC FUTURE

THE ALL-NEW 2023 NISSAN ARIYA

NISSAN **NOW** Sales Event Ends May 2

RESERVE YOURS TODAY

VISIT [NISSANGABRIELJEANTALON.CA](https://www.nissangabrieljeantalon.ca) FOR MORE DETAILS

514 509-7777
3500, rue Jean-Talon Ouest
Montréal, QC H3R 2E8
[nissangabrieljeantalon.ca](https://www.nissangabrieljeantalon.ca)